

## ESTIMACIÓNS DE POBOACIÓN ADICADA Á PESCA E NAVEGACIÓN MARÍTIMAS EN GALICIA A PARTIR DOS ESTADOS DE MATRÍCULA (1740-1830)

*José Manuel Vázquez Lijó*  
*Universidade de Santiago de Compostela*

**Resumen:** Os rexistros de matriculados constitúen unha imprescindible documentación para cuantificar ós profesionais marítimo-pesqueiros. Tendo en conta as ocultacións, o furtivismo, as desercións, as excepcionais habilitacións á xente de taller e ós terrestres –ante grandes déficits de forza de traballo autorizada consecuencia de armamentos extraordinarios–, basicamente as nosas estimacións de poboación activa resultan de sumar á mariñeiría “hábil” (apta para a prestación militar) e ós “mozos” (matriculados menores de 18 anos), unha certa porcentaxe de: a) veteranos e inválidos que con ou sen licencia empleábanse nas prácticas que nos ocupan; b) menores de 14/15 anos que axudaban en certas faenas. Os recontos oficiais traducen a incontestable primacía pesqueira de Galicia (en man de obra e en frota) no conxunto español; a un segundo nivel, apréciase un considerable desequilibrio no peso destas actividades entre as catro provincias marítimas galegas.

**Palabras clave:** Desercións, mariñería, Matrícula, pesca, terrestres, veteranos.

**Abstract:** The registers of seamen constitute an essential document in order to quantify professional sailors- fishers. If we consider concealments, poaching, desertions, exceptional authorization given to Petty Officers and farmers-fishers –in te face of a great deficit of authorized labourers,as a consequence of extraordinary fitting out–, our valuation of working population is deduced basically by adding to the “qualified” sailors (those fit for service) and to the “youngsters” (young men under eighteen) a percentage of: a) veteran and disabled men who were employed in the activities we are dealing with; b) boys under fourteen/fifteen who helped in certain tasks. The official recount shows the unquestionable primacy of galician fishing (in labour and fleet) in the wholw of Spain; at a second level, a substantial unbalance in te weight of these activities between the four Galician provinces can be estimated.

**Keywords:** Desertions, farmers-fishers, fishing, register os seamen, sailors, veterans.

## 1. Obxectivos e fontes. A fiabilidade dos recontos de Matrícula

A finalidade matriz do estudo que pasamos a presentar, non é outra que a de contabilizar coa maior precisión posible ós profesionais masculinos adicados á pesca e navegación marítimas. Non consideraremos-la fundamental aportación feminina nos traballos da salga, nin actividades colaterais de construción e reparación da frota (carpintería de ribeira e calafatería), como tampouco a práctica de tirar dos aparellos desde terra. Na medida en que a Matrícula de Mar concedía en réxime de exclusividade ó disfrute dos oficios obxecto de estudio, incluíndo o marisqueo, os cómputos de homes e embarcacións alistados nela, amósanse sintomáticos do estado de saúde de tales prácticas e constitúen una fonte fundamental, sen parangón, para emprender estudos cuantitativos sobre ámbolos dúas variables a finais do Antigo Réxime. Ímonos centrar na matrícula humana, e máis en concreto na xente de mar, deixando á marxe, repetimos, á de taller (“maestranza”).

Polo que atinxe á documentación manexada, recorreremos basicamente ós recontos resultado de revistas de inspección, tamén coñecidos como estados de matrícula. As súas finalidades son ben coñecidas<sup>1</sup>; buscando acadar un cálculo o máis preciso posible dos matriculados susceptibles de servir ben en arsenais e estaleiros, ben nos navíos do rei, a presentación das cifras de mariñeiría obtidas a raíz destas inspeccións obedece a criterios militares. Isto dificulta o coñecemento da composición profesional interna da matrícula a partir desta fonte, como axiña veremos.

Para Galicia, á marxe nós, coas excepcións de X. Carmona Badía –que amablemente puxo á nosa disposición a segunda parte da súa tese doutoral, aínda inédita– e sobre todo do pioneiro D. Antonio Mejjide Pardo, ninguén, que saibamos, ten traballado con esta documentación<sup>2</sup>. Mais ámbolos dous autores limitáronse a presentar as cifras, a un aproveitamento superficial das mesmas. Nós efectuaremos non só unha interpretación delas, senón que confrontaremos-los datos galegos cos do resto de

<sup>1</sup> Sobre este particular resulta de obrigada consulta: Fernández Dfáz, R., e Martínez Shaw, C., “Las revistas de Inspección de la Matrícula de Mar en el siglo XVIII”, en Martínez Shaw, C., (ed.), *El Derecho y el Mar en la España Moderna*, Granada, 1995, pp. 243-271. Da fraude nas mesmas trátase en: Vázquez Lijó, J.M., *La Matrícula de Mar en el siglo XVIII. Sus repercusiones socioeconómicas y demográficas en la Barbanza*. (Tesiña de licenciatura inédita). Univ. de Stgo. de Compostela, 1998, pp. 150-159.

<sup>2</sup> Vid. Vázquez Lijó, J.M.: *La Matrícula de Mar...*, (capítulo VII); e “Los privilegios de la Matrícula de Mar y su cuestionamiento práctico. La dureza del Real Servicio en la Armada en el siglo XVIII”, en *Obradoiro de Historia Moderna*, nº 6 (1997), pp. 107-130; Carmona Badía, X.: *Producción textil rural e actividades marítimo-pesqueiras na Galiza, 1750-1905*. Universidade de Santiago de Compostela, 1983. Entre as investigacións de A. Mejjide Pardo que presentan cifras tomadas das fontes que nos ocupan: *Economía marítima de la Galicia cantábrica en el siglo XVIII*, Valladolid, 1971; “Aspectos de la vida económica de Vigo en el siglo XVIII”, en *Vigo en su historia*, Vigo, 1980, pp. 298-355; “Aspectos de la vida económica de Pontevedra en el siglo XVIII”, en *Anuario Brigantino*, nº 16 (1993), pp. 61-73.

España, e a unha segunda escala os das distintas demarcacións en que se vertebraba administrativamente o litoral de Galicia. Con todo, non esgotamos aquí, nin moito menos, as posibilidades de utilización dos estados de matrícula como se poderá advertir a continuación.

A elección da cronoloxía veu condicionada pola calidade da documentación da que dispoñíamos. Se ben é certo que desde finais da década de 1780 anualmente publicáronse estados xerais da Armada que inclúen cifras de matriculados e embarcacións, estas preséntanse a un nivel moi elemental: só totais de hábiles e inhábiles –excepcionalmente especificados os patróns– de cada provincia marítima. Pola contra, os recontos froito de revistas de inspección que imos manexar renden moito máis. En primeiro lugar, desde un punto de vista xeográfico: así os estados de 1737-39, 1758-59, 1771-72 e 1776, neste último caso salvo para a provincia marítima de A Coruña, agroman datos desglosados localidade a localidade, constituíndo unha fonte inigualable para establecer rankings de portos tanto segundo o peso dos profesionais marítimo-pesqueiros como da frota. E en segundo lugar pola diversidade de clases e situacións que conteñen: por exemplo, e polo que atinxe unicamente á mariñeiría de servizo, nas de 1758-59 e 1771-72, sen dúbida as de riqueza informativa máis elevada, distínguense os oficiais de mar e as tres grandes categorías: artilleiros (“hábiles”), mariñeiros (“medianos”) e grumetes (“novos”), especificándose as cifras de ausentes e presentes de cada unha delas. Tamén figuran en columna separada: os matriculados na revista, os pasados á mariñeiría da clase de mozos, os procedentes de porto distinto do que constan enrolados na revista, os que perderon a súa condición de xubilados, etc. Trala entrada en vigor das ordenanzas de 1802 e a raíz da progresiva rebaixa das condicións para acadar a exención da prestación militar, nos estados de matrículas vaíse facendo sistemática a aparición, por separado, dos distintos exceptuados. Tampouco nos esquecer nesta presentación de fontes dos comentarios ós resultados dos controis de matrículas feitos ben polos propios inspectores ben por outras instancias da Mariña, útiles ó investigador na medida en que aportan claves de primeira man para interpreta-las cifras.

Os números de oficiais maiores e de mar, mariñeiría e mozos de servizo froito de revistas de inspección, botan un mínimo absoluto de homes adicados ás actividades marítimo-pesqueiras, posto que os individuos comprendidos nestas clases, en principio, eran os únicos facultados para faenar e tripular. Mais a estes totais hai que engadir-lle un número, difícil de determinar, de individuos que legal ou ilegalmente se ocupaban nas prácticas en cuestión. Por unha banda hai que ter en conta que veteranos e xubilados por inutilidade ós que os seus anos, doenzas ou mutilacións non llelo impediron, adicáronse a pescar, obrigados a miúdo tanto pola falta de brazos coma pola endémica tardanza no pago das súas pensións. Tamén hai que considera-lo fenómeno

das excepcionais habilitacións de xente de taller. En terceiro lugar convén reparar no recurso ós terrestres. Por último están os menores de 14/15 anos, límite inferior da idade de matriculación, que formaban parte da tripulación de moitas embarcacións.

Á hora da utilización dos estados de xente de mar, como fonte cuantitativa que son, plantéxase o problema da fiabilidade dos cómputos. Calcula-lo nivel de ocultación resulta moi complicado; aleatoriamente tense falado dun 20% como mínimo, é dicir, alomenos dous de cada dez profesionais adicados á pesca e á navegación con obrigación de matricularse non o estarían<sup>3</sup>. Tal vez esta estimación peque por exceso ou por defecto, mais ó día de hoxe non estamos en condicións de refuta-la con cifras. Polo extremo contrario, pode xurdi-la cuestión: entre estes militarizables, ¿atopábase xente que non practicaba actividades marítimas e unicamente figuraba nas súas listas para disfrutar dos privilexios xurisdiccionais e exencións fiscais en teoría inherentes á Matrícula?. En efecto, así foi. A miúdo, as fraudes desta natureza destapábanse cando estes “aproveitados” solicitaban a separación da Matrícula co fin de sortear a mala “sorte”, valla a redundancia, de ir ó servizo. Como o estar alistado entre os “hábiles” implicaba o risco da chamada ós navios do rei, esta treta resultaba moi perigosa, e adoitaba rematar mal. Para os profesionais do mar esta condicionada saída legal<sup>4</sup> na práctica resultaba unha válvula de escape extraordinariamente cara e en consecuencia pouco recorrida, xa que en moitas ocasións podía supoñer pasar dun inferno (as obrigacións de defensa nacional) a outro (as penurias económicas derivadas de vérense privados legalmente do seu medio de vida). Os pescadores, carecendo na súa meirande parte de explotacións agrarias suficientes, víanse abocados a entrar na rotación das quendas para o servizo e, en conxunturas bélicas, a padecer levas extraordinarias, pois a separación da Matrícula implicaba renunciar obrigatoriamente á súa principal, en certos casos exclusiva, fonte de ingresos. Ó respecto, as cifras das que dispoñemos apuntan nesta dirección: as tres revistas de inspección extraordinarias levadas a cabo en Galicia entre 1758 e 1772 permiten obter porcentaxes de separados da Matrícula sobre o total de xente de mar de servizo (á marxe a oficialidade) que se moven entre

---

<sup>3</sup> Vid. Fernández Díaz, R., e Martínez Shaw, C., “La pesca en la España del siglo XVIII. Una aproximación cuantitativa”, en *Revista de Historia Económica*, ano II, nº 3 (1984), pp. 191-192. Este cálculo ciméntase nunha feble base: a proliferación de declaracións das autoridades da Mariña sobre a fraude na matriculación.

<sup>4</sup> As ordenanzas de 1751 recoñecían este dereito a todos aqueles que acreditasen un mínimo de dúas campañas, non estivesen en servizo efectivo nin no ano de campaña da súa cuadrilla. Tres lustros máis tarde, por R.O de 28-IV-1766 voltábase recoñecer este dereito, coa condición de ter cumprido alomenos unha campaña. Outro dos requisitos esixidos ó solicitante foi o de estar en condicións de gaña-lo pan sen practicar oficios marítimo-pesqueiros. Exemplos de peticións de afastamento de Matrícula en: Archivo General de Simancas (A.G.S). Secretaría de Mariña. Cartafol (Cart.). 265. Docs. 18-III-1766; Aranzuez, 28-IV-1766; Cart. 294. Doc., 20-VIII-1764; Cart. 264. Doc., 16-XII-1764.

o 1,2 e o 1,7%<sup>5</sup>. O verdadeiro peso deste fenómeno aínda sería máis irrelevante, habida conta da documentada estrataxema de afastarse da matrícula nunha poboación para logo ir darse de alta noutro porto<sup>6</sup>. En conclusión, podemos considerar á práctica totalidade dos matriculados como profesionais marítimo-pesqueiros. Antes de pasar a contrasta-los cómputos, convén deterse na seguinte cuestión.

## 2. A débil fronteira entre mariñeiros e pescadores

Débase reparar no feito de que os cómputos de matriculados –lembros, clasificados segundo criterios militares– meten no mesmo saco a pescadores e mariñeiros propiamente ditos, é dicir a tripulación de barcos adicados a navegación de altura ou cabotaxe. Con todo, para a meirande parte dos enclaves costeiros de Galicia, os lindes entre ámbalas dúas categorías profesionais amosábanse moi difusos, cando non inexistentes. En boa medida, na inmensa maioría dos nosos portos a navegación era unha actividade auxiliar para o mareante. Hai que ter en conta que o comercio marítimo da gran maioría das vilas litorais galegas, xiraba ó redor da exportación de sardiña. No estío, unha vez finalizada a súa intensa costeira, parte do excedente de man de obra no sector pesqueiro pasaría a tripular-las embarcacións deste tráfico que por norma xeral non efectuarían máis de tres viaxes ó ano. Ó respecto, no *Interrogatorio* do Catastro de Ensenada referido á vila de Muros, aclárase que a omisión dos nomes dos 105 tripulantes da súa frota comercial obedece a que “los Patrones quando hazen sus viajes lleban los que son de su satisfacción y ban alternando todos, o los más Marineros de esta villa...” Esta rotación foi considerada positiva por D. Felipe Mateos, ministro de Mariña de Pontevedra, quen á vista dos resultados da revista de inspección de 1785-87, abogaba polo establecemento en cada porto dun mínimo de dúas embarcacións de cruz nas que “no siempre iran [...] unos mismos Marineros, y sí algunos de los que nunca hayan navegado [nelas], pues lograrán así quando vayan al servicio llebar las Plazas de Marineros quando aora no pueden tener otra que la de Grumetes”. Con propostas deste cariz intentábase corrixir un serio hándicap na matrícula, en particular da galega: a escaseza de xente con experiencia na navegación de altura. As cifras non ofrecen lugar a dúbidas: ó redor de 1786, mentres a nivel español os gru-

<sup>5</sup> Vid. A.G.S. Secretaría de Mariña. Cart. 300. Docs., Ferrol, 20-II-1759; Esteiro, 25-VI-1765; Pontevedra, 29-V-1772. Non contabilizamos ó resto dos matriculados de mar posto que é de supoñer que os veteranos e eivados non tivesen interese algún en tomar esta vía, por estar exceptuados da prestación militar e ser merecedores de pensións, por tarde e mal que se percibisen.

<sup>6</sup> Vid. A.G.S. Secretaría de Mariña. Cart. 264. Docs. Pontevedra, 17-X-1763; Esteiro, 25-X-1763; San Lourenzo, 1-XI-1763.

metes acadaban o 49,4% das prazas de mariñeiría de servizo, en Galicia representaban o 54,9% das mesmas. Este déficit garda relación directa coa seguinte desproporción: se á altura do referido ano, a frota comercial galega matriculada (308 unidades) representaba o 13,4% da computada para toda España (2.895 embarcacións), a de pesca alcanzaba ata o 35,4%, 2.081 para un global de 5.882 embarcacións. É probable que a matrícula dos portos galegos con importante frota comercial, particularmente os habilitados para o comercio con América (A Coruña –principal canalizador deste tráfico desde o extremo noroccidental da metrópole–, Vigo, Ferrol e Carril), incluíría a profesionais adicados en exclusiva á navegación de altura. Con todo, contra o que se puidese pensar, non serían moitos, habida conta de que non foron os navíos privados (*rexiros*), senón a frota estatal, e máis en concreto os *correos* os que desde a súa posta en circulación (1765) e ata seren integrados na Armada (1802) dominaron o transporte do comercio galego co Novo Mundo. Uns buques postais que, dito sexa de paso, en contra das previsións e desexos das autoridades da Mariña, non fomentaron a matrícula, posto que se empregaron xentes non autorizadas por ordenanza para construílos e tripulalos. Esta “debilidade estrutural”, a escaseza de navíos de elevado porte de titularidade particular para a navegación transatlántica, atrancaría a demanda de prazas para gobernalos e tripulalos. Esta sería reactivada, polas prácticas corsarias que se acentuaron desde finais do século XVIII en paralelo á crise do comercio galego con América, e por outra a raíz da posterior intensificación do tráfico de escravos, a segunda alternativa ó afundimento dos intercambios coas colonias<sup>7</sup>.

Os estados de matrícula de 1808 e 1829, permiten distinguir pescadores de mariñeiros propiamente ditos, na medida en que aportan cifras de tripulantes de navíos particulares. No primeiro destes resumos, non botaremos man das cifras para as provincias marítimas de Carril e Ferrol, pois ámbalas dúas presentan un innegable subrexiro. No conxunto das restantes tres demarcacións provinciais, como se constata na Táboa 1, a mariñeiría e os mozos enrolados en frota de propiedade privada supoñen o 17,4% e o 6,5% do total de “hábiles” de ámbalas dúas clases. Un par de décadas máis tarde, os matriculados que daquela se adicaban á navegación, acadaban ó redor dun 7,5% do total das prazas de servizo, á marxe como sempre a xente de

---

<sup>7</sup> Vid. Arquivo Histórico Universitario de Santiago (A.H.U.S.). Catastro de Ensenada. Interrogatorio de Muros. Libro 240. Rolo de microfilme 68. Fol. 533 v.; Archivo-Museo D. Álvaro de Bazán (A.M.A.B.). Matrículas. Xeralidade. Cart. 1.873. Docs. 8-XII-1787 e 23-XII-1787. A.M.A.B. Matrículas. Xeralidade. Cart. 1783. Resumos da revista de inspección de D. Luis Muñoz de Guzmán. Á altura de 1802, a frota mercante galega constaría de 88 naves que en conxunto portarían 11.559 toneladas, o que supoñía o 9,5% e o 7,7% dos respectivos totais españois; Alonso Álvarez, L., *Comercio colonial y crisis del antiguo régimen en Galicia (1778-1818)*, A Coruña, 1986, pp. 72-80, 209- 210, 219-235. Segundo este investigador o porto da cidade herculina durante o período 1778-1796, concentrou o 96,1% do valor das exportacións de Galicia a América conducidas desde os referidos catro portos, porcentaxe que caeu ata ó 49,4% na fase 1797-1818.

taller (Táboa 2). Fóra deste cómputo están as elites da matrícula, é dicir, a oficialidade maior e de mar, que mandaba fragatas, goletas, bergantíns e outros barcos de alta tonelaxe. O seu peso no total da matrícula resultou irrelevante. Non hai que descartar que, excepcionalmente, certo número de matriculados desertores puidera refuxiarse na frota mercante, coa complicidade dos armadores a cambio dunha rebaixa nas súas retribucións. Pola contra, convén reparar que se considerámo-lo incremento relativo dos exceptuados de servizo sobre o total de matriculados, e a crecente flexibilidade á hora da concesión de habilitacións para faenar ós non facultados por ordenanza, pola volta de 1829 as cifras de individuos adicados á pesca sería maior, e consecuentemente a porcentaxe de profesionais da navegación de altura sobre o total de poboación adicada ás prácticas marítimo-pesqueiras baixara dese 7,5%. Concluindo, como mínimo nove de cada dez homes de mar matriculados en Galicia serían pescadores

TÁBOA 1. Mariñeiría e mozos "hábiles" matriculados en Galicia. Ano 1808

PROVINCIAS	MARIÑEIRÍA		MOZOS		TOTALS	
	De servizo	En navíos particulares	De servizo	En navíos particulares	A	B
Vigo	1.114	362 (24,5%) <sup>64</sup>	465	23 (4,7%)	1.579	385 (19,6%)
A Coruña	756	121 (13,8%)	478	55 (10,3%)	1.234	176 (12,5%)
Viveiro	476	13 (2,6%)	405	16 (3,8%)	881	29 (3,2%)
TOTALS	2.346	496 (17,4%)	1.348	94 (6,5%)	3.694	590 (13,8%)

Fonte: A.M.A.B. Matrículas-Pesca. Varios Asuntos. Cart. 2.005. Doc. Ferrol, 21-V-1808.

**A)** de servizo; **B)** En navíos particulares.

TÁBOA 2. Mariñeiría de servizo matriculada en Galicia. Ano 1829

PROVINCAS	MARIÑEIRÍA "HÁBIL"				NAVEGANTES			TOTALS
	A	B	C	D	E	F	Totais	
Vigo	2.960	15	28	463	27	131	158 (4,4%)	3.624
Vilagarcía	1.614	-	-	103	-	-	90 (5%)	1.807
A Coruña	1.545	18	3	122	85	92	177 (9,5%)	1.865
Ferrol	1.074	22	-	663	136	-	136 (7,2%)	1.895
Viveiro	400	242	25	149	50	34	84 (9,3%)	900
TOTALS	6.153	297	56	1.500	298	347	645 (7,5%)	8.651

Fonte: A.M.A.B. Matrículas-Pesca. Asuntos Particulares. Cart. 2.033. Doc. Ferrol, 14-I-1829.

**A)** Mariñeiría sen ningún tipo de exención nin impedimento; **B)** Exceptuados polo artigo 39 do título 4º da ordenanza de 1802, e en virtude de r.o. do 29-III-1806<sup>65</sup>; **C)** Con permiso en dilixencias propias ou pescando fóra das provincias; **D)** Prestando servizo militar; **E)** Enrolados en buques particulares; **F)** Navegando en alta mar fóra dos límites do apostadeiro.

que só de xeito subsidiario tripularían as embarcacións de cabotaxe. Feitas estas puntualizacións, comencemos por aqueles que constitúen o groso dos profesionais que estamos a estudar.

### 3. A mariñeiría de servicio e os mozos

Cando falemos de mariñeiría estarémonos a referir conxuntamente ós artilleiros, mariñeiros e grumetes (esta última clase foi suprimida pola entrada en vigor da ordenanza de matrículas de 1802, e logo restablecida). Se ben a documentación manexada tamén os califica de *xente de mar*, ó noso entender esta denominación resulta máis xenérica. Nela incluímos ós oficiais maiores (pilotos, pilotíns) e ós de mar (contramestres, guardiáns, prácticos). Estas clases superiores tiñan un ínfimo peso na matrícula de Galicia (véxanse as Táboas 3 a 8): no período 1740-1830, os seus totais movéronse sempre por baixo do 1,5% das prazas de mar de servicio. A presenza de escolas de náutica en Ferrol e A Coruña e sobre todo o activo comercio marítimo do porto herculino explica que en ámbalas dúas provincias marítimas, sobre todo na segunda, o peso destes titulados fose lixeiramente superior á media galega. Por outra banda, se á altura de 1830 a mariñeiría de servicio matriculada en portos galegos supoñía o 35,4% das prazas de hábiles a nivel español, os pilotos, contramestres, prácticos e cabos alistados en Galicia acadaban só o 7,6% do total nacional<sup>8</sup>.

De aquí en adiante, centrarémonos na mariñeiría e nos mozos de servicio que constitúen, con diferenza notabilísima, a meirande parte dos facultados para empregarse na pesca e navegación. Ata a aplicación da ordenanza de matrículas de 1802, os referidos tres grandes roles (artilleiros, mariñeiros e grumetes) incluían a individuos con idades comprendidas entre os 18 e os 60 anos, e declarados aptos polos facultativos da Mariña. Así se dispoñía en circunstancias normais, pero convén sinalar que os comisionados para efectuar as revistas de inspección debían comprobar se aqueles sesaxenarios que solicitaban exención na entrada en sorteo por veteranía realizaran como mínimo tres campañas, xa que de non ser así, en última instancia, podían voltar ser enrolados no caso de que as prazas para o armamento non se chegasen cubrir con adultos e xoves<sup>9</sup>. A raíz da entrada en vigor da citada lexislación –en concreto en virtude do artigo 3 do título II– ós maiores de 45 anos pechábaselle-la entrada á Matrícula

<sup>8</sup> En realidade, o aporte galego ó total de prazas de mandos dos navíos mercantes e corsarios, sería inferior a ese 7,6%, habida conta que as respectivas cifras das provincias de Alxeciras, Aiamonte, Motril, San Sebastián, Vera e Tortosa, coidamos que están infravaloradas. Vid. A.M.A.B. Matrículas. Xeralidade. Cart. 1.911. Doc. Madrid, 8-I-1831. Consúltese tamén a Táboa 8.

<sup>9</sup> Vid. Vázquez Lijó, J.M., *La Matrícula de Mar...*, pp. 195-200.



TÁBOA 3. Xente de mar e mozos de servizo matriculados en Galicia. Revista de 1737-39

PROVINCIAS (*)	Oficiais de mar	Mariñeiría	Paxes	TOTAIS
Pontevedra	1	3.622	229	3.852 (63,5%)
A Coruña	1	1.023	70	1.094 (18%)
Ferrol	-	587	70	657 (10,8%)
Viveiro	-	435	33	468 (7,7%)
TOTAIS	2	5.667	402	6.071

Fonte: A.G.S. Secretaría de Mariña. Cart. 276. Doc. A Graña, 20-X-1739.

(\*) Ata a Ordenanza de Matrículas de 1751, conforme xa se sinalou noutro lugar do presente traballo, non se constituían as provincias marítimas. Non obstante, aproveitando que esta revista aporta datos localidade a localidade e sabendo polos seguintes estados de matrícula que portos encravábanse en cada unha desas demarcacións, foi posible presentar cifras totais a nivel provincial.

TÁBOA 4. Xente de mar e mozos de servizo matriculados en Galicia. Revista de 1758-59

PROVINCIAS	XENTE DE MAR DE SERVICIO			Mozos	TOTAIS
	Oficiais de mar	Mariñeiría	(*)		
Pontevedra	5	4.165	26	740	4.936 (66,4%)
A Coruña	6	1.110	7	65	1.188 (16%)
Ferrol	28	690	4	16	738 (9,9%)
Viveiro	2	560	-	11	573 (7,7%)
TOTAIS	41	6.525	37	832	7.435

Fonte: A.G.S. Secretaría de Mariña. Cart. 300. Doc. Ferrol, 20-II-1759.

(\*) Nesta columna figuran os restituídos á clase de servizo, é dicir, aqueles que con anterioridade á revista atopábanse ben imposibilitados temporalmente para a prestación militar e dados de alta no momento do control de matriculas, ben quen fraudulentamente acadaron a "invalidez" e descuberta a súa treta foron devoltos á categoría dos "útiles", ben veteranos que por apuros de tripulación por parte da Armada reintegráronse nas clases de servizo.

TÁBOA 5. Xente de mar e mozos de servizo matriculados en Galicia. Revista de 1771-72

PROVINCIAS	XENTE DE MAR DE SERVICIO			Mozos	TOTAIS
	Oficiais de mar	Mariñeiría	(*)		
Pontevedra	18	4.601	587	413	5.619 (61,7%)
A Coruña	3	1.461	81	73	1.618 (17,8%)
Ferrol	39	1.002	57	12	1.110 (12,2%)
Viveiro	4	714	24	20	762 (8,3%)
TOTAIS	64	7.778	749	518	9.109

Fonte: A.G.S. Secretaría de Mariña. Cart. 300. Doc. Pontevedra, 29-V-1772.

(\*) Nesta columna figura a mariñeiría: a) matriculada na revista: 170; b) anteriormente alistada como mozos: 550; c) traída da matrícula doutros portos: 20; d) procedente da clase de xubilados: 9.

TÁBOA 6. Xente de mar e mozos de servicio matriculados en Galicia. Revista de 1785-87

PROVINCIAS (*)	Oficiais maiores e de mar	Mariñeiría	Paxes	TOTAIS
Pontevedra	6	3.562	628	4.196 (55,1%)
A Coruña	31	1.380	157	1.568 (20,6%)
Ferrol	2	1.032	44	1.078 (14,2%)
Viveiro	3	714	50	767 ( 10,1%)
TOTAIS	42	6.688	879	7.609

Fonte: A.M.A.B. Matrículas. Xeralidade. Cart. 1.873.

TÁBOA 7. Xente de mar e mozos de servicio matriculados en Galicia. Ano 1808

PROVINCIAS	OFICIALIDADE			Mariñeiría	Mozos	TOTAIS
	Pilotos	Contramestres	Guardiáns			
Vigo	3	-	-	1.838	488	2.329 (32,8%)
Carril (*)	7	-	3	927	657	1.594 (22,4%)
A Coruña	52	4	-	877	533	1.466 (20,7%)
Ferrol (*)	6	-	-	950	121	1.077 (15,2%)
Viveiro	5	-	-	489	145	639 (8,9%)
TOTAIS	73	4	3	5.081	1.944	7.105

Fonte: A.M.A.B. Matrículas-Pesca. Varios Asuntos. Cart. 2.005. Doc. Ferrol, 21-V-1808.

(\*) Ámbalas dúas provincias experimentan un subregistro de mariñeiría e mozos tripulando buques particulares.

TÁBOA 8. Xente de mar de servicio matriculada en Galicia. Ano 1830

PROVINCIAS	OFICIALIDADE		Mariñeiría	TOTAIS
	Pilotos	Oficiais de mar (*)		
Vigo	43	3	4.268	4.314 (33,3%)
Vilagarcía	46	1	1.763	1.810 (14%)
A Coruña	65	7	2.574	2.646 (20,5%)
Ferrol	19	12	3.156	3.187 (24,6%)
Viveiro	7	4	972	983 (7,6%)
TOTAIS	180	27	12.733	12.940

Fonte: A.M.A.B. Matrículas. Xeralidade. Cart. 1.911. Doc. Madrid, 8-I-1831.

(\*) Inclúense contramestres, prácticos e cabos.

cula. Polo que respecta ós “muchachos”, tamén chamados paxes no léxico da Armada, mentres se mantivo vixente a ordenanza de 1751 neste grupo entraron os adolescentes entre 14 e 18 anos. A normativa básica de 1802 fixou o límite inferior da idade de matriculación nos 18 anos, pero axiña foi rebaixado ata os 15, para evitar que estes

rapaces fosen chamados a milicias<sup>10</sup>. Feitas estas aclaracións, pasemos ós cómputos froito dos estados de Matrícula.

#### 4. A primacía galega no sector pesqueiro

Desgraciadamente, ata o día de hoxe levar a cabo análises comparativas das cifras da Matrícula a nivel español<sup>11</sup> recorrendo á bibliografía resulta complicadísimo, posto que saibamos as únicas referencias válidas, é dicir, os únicos estudos que presentan un nivel de vaciado e interpretativo axeitado destes datos, sen contar o citado na nota precedente, redúcense a un par, e ámbolos dous centrados no litoral catalán<sup>12</sup>. Esta lagoa historiográfica obriga ó recurso á documentación primaria. Puntualizemos que estes datos cuantitativos para Euskadi non reflicten o seu verdadeiro peso nas actividades marítimo-pesqueiras<sup>13</sup>. Na Táboa 9 constátase claramente a posición de cabeza que lle corresponde a Galicia, sobre todo se consideramos dous aspectos: por

TÁBOA 9. Mariñeiría de servizo e mozos

Anos	Matriculada en Galicia	Totais de España
1764 <sup>66</sup>	7.834 (23,2%)	33.813
1786	7.567 (23,6%)	32.056
1800	7.700 (24,5%)	31.462
1830	12.733 (35,4%)	35.995

Fontes: A.G.S. Secretaría de Mariña. Cart. 300. (estado xeral da matrícula segundo a revista do ano 1764); A.M.A.B. Matrículas. Xeneralidade. Cart. 1.873. (Resumo da revista de inspección de Muñoz de Guzmán); *Estado General de la Armada* (ano 1800); A.M.A.B. Matrículas. Xeneralidade. Cart. 1.911. Doc., Madrid, 8-I-1831.

<sup>10</sup> Vid. *Novísima recopilación de las leyes de España*, (Madrid, 1805), Libro VI, Título VII, pp. 111-112; A.M.A.B. Matrículas. Xeralidade. Cart. 1.887. Docs., 24 de abril e 8 de maio de 1804.

<sup>11</sup> Estudio pioneiro ó respecto, se ben circunscrito ás décadas centrais do século XVIII, foi o xa citado: Fernández Díaz, R. e Martínez Shaw, C., "La pesca...".

<sup>12</sup> Referímonos á monografía de J. Llovet, *La Matrícula de Mar i la provincia de Marina de Mataró al segle XVIII*, Mataró, 1980; e a Fernández Díaz, R. e Martínez Shaw, C., "La gente de mar en la Cataluña del siglo XVIII", en *Primer Congrés d'Historia Moderna de Catalunya*, Barcelona, 1984, vol. I, pp. 553-567.

<sup>13</sup> O tema da especificidade de Viscaia e Guipúzcoa polo que atinxe á Matrícula trátase en Erkoreka Gervasio, J.I., *Análisis histórico-institucional de las cofradías de mareantes del País Vasco*, Vitoria-Gasteiz, 1991, pp. 347-359. Noticias deste estatuto privilexiado e sobre franquías máis localizadas en: Desdevises du Dézert, G., *La España del Antiguo Régimen*, París, 1899 (reed. Madrid, 1989), p. 553; Fernández Díaz, R. e Martínez Shaw, C., "La pesca...", p. 187; López Miguel, O. e Mirabet Cucala, M., "La institucionalización de la Matrícula de Mar: textos normativos y consecuencias para la gente de mar y maestranza", en Martínez Shaw, C. (ed.), *El Derecho ...*, Granada, 1995, p. 230.

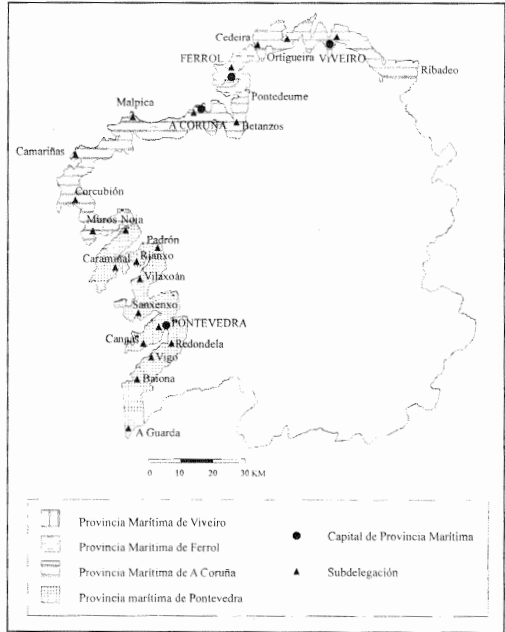
unha banda que a extensión do seu litoral (1.498 kms.) representa o 19,1% do total español (7.841 kms.), contando as illas; por outra, que no arco costeiro Ribadeo-A Guarda, á altura de 1785-87 rexistrábanse 7.567 matriculados de servizo (mariñeiría e mozos), o que supoñía o 23,6% do total nacional, mentres que por aquel entón a poboación galega segundo o censo de Floridablanca, representaba o 13% da española. Esta primacía no relativo á matrícula humana ten o seu correlato no panorama da frota. Novamente as cifras falan por elas soas. A altura de 1785-87 no litoral galego alistábanse 2.459 embarcacións de todo tipo o 28% do total nacional (8.777), unha porcentaxe que a penas variara en 1830: 3.865 para 13.383, un 28,9%. Este peso relativo acrecéntase ó contabilizar tan só as embarcacións pesqueiras, mais desgraciadamente das revistas con que contabamos, unicamente a de 1785-87 facilita datos de este tipo a nivel de toda España. Daquela, nos portos galegos tiña asento o 35,4% da frota nacional adicada ás capturas, contabilizándose 2.081 destas unidades para un total de 5.882<sup>14</sup>. Demostrado o grande protagonismo de Galicia no sector pesqueiro, pasamos a tratar do desigual reparto da matrícula humana polo seu litoral.

## 5. O desequilibrio xeográfico no peso das actividades marítimo-pesqueiras en Galicia

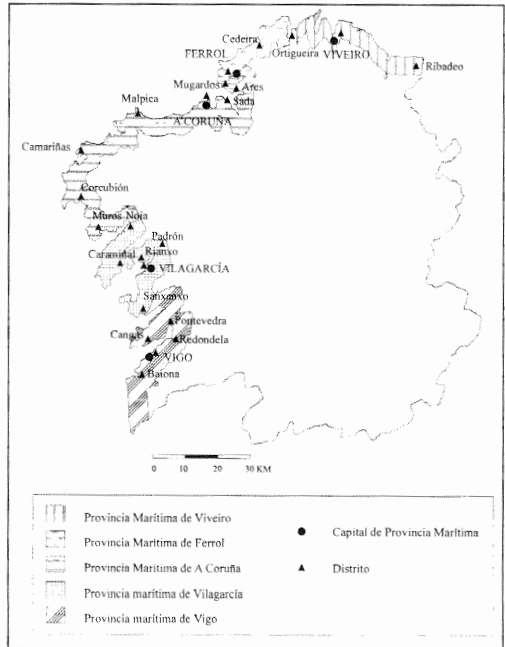
A continuación imos traballar a un segundo nivel comparativo, entre as provincias marítimas en que se repartía o litoral galego, se ben manexaremos tan só as cifras de persoas, pois traballar aquí con cómputos de embarcacións requiriría dun espacio do que non contamos. A grandes trazos a división xeográfica da costa a efectos de Matrícula era a seguinte. Un primeiro nivel espacial de organización administrativa foi o constituído polos 3 departamentos: Ferrol, Cartaxena e Cádiz, organizados desde 1726. En virtude da ordenanza de matrículas de 1751 estas máximas demarcacións dividíanse en provincias. Así, o departamento con capital en Galicia abarcaría as de Donostia, Bilbao, Santander, Ribadesella, Avilés, Viveiro, Ferrol, A Coruña e Pontevedra; é dicir, o litoral noroccidental e cantábrico na súa totalidade. Unha terceira escala correspondía ás subdelegacións. Polo que atinxe a Galicia (Mapas I e II), ó longo da cronoloxía do presente traballo, estas demarcacións experimentaron diversos cambios. Uns de denominación e outros, máis salientables. A raíz da entrada en vigor da ordenanza de 12-VIII-1802 os departamentos (támen chamados apostadeiros), dividíronse en tercios navais. Os do Norte foron Pontevedra (logo Vigo), Ferrol e San-

<sup>14</sup> Vid. *España. Anuario Estadístico. 1997*. Madrid, 1998, p. 7. Os datos demográficos tomados de Eiras Roel, A., *La población de Galicia, 1700-1860*, Stgo. de Compostela, 1996, p. 508. A.M.A.B. Matrículas. Xeralidade. Cart. 1.873. (Resumo da revista de inspección de Muñoz de Guzmán); A.M.A.B. Matrículas. Xeralidade. Cart. 1.911. Doc., Madrid, 8-I-1831.

Mapa I.  
Demarcacións de Mariña en Galicia. Ano 1751.



Mapa II.  
Demarcacións de Mariña en Galicia. Ano 1830.



tander<sup>15</sup>. As provincias mantiveron o seu nome pero non así o número. En canto a Galicia, ó único cambio afectou á de Pontevedra que se dividiu en dúas: Vilagarcía de Arousa (nun primeiro momento con capital en Carril) e Vigo<sup>16</sup>. Tamén houbo cambios nos niveis inferiores, troques tanto nominais –as subdelegacións pasaron a chamarse distritos– coma na localización das mesmas: A Guarda, Betanzos, Pontedeume e Vila-xoán deixaron de ser subdelegacións, establecéndose novas en Ares, Mugardos, Sada e Vilagarcía; por outra banda, Cedeira, adscrita administrativamente á provincia de Viveiro, alomenos ata 1759, pasou á de Ferrol.

No litoral entre Noia e o límite costeiro con Portugal ó longo do período 1740-1830 rexistráronse entre un 66,6% –segundo a revista de inspección de 1758-59<sup>17</sup>–, e un 47,3%, á altura de 1830, da mariñeiría galega non exceptuada do servizo na Armada. Para valorar na súa xusta medida esta primacía convén reparar na extensión costeira das demarcacións de que estamos a tratar: así, a antiga provincia marítima de Pontevedra tiña uns 557 kms. de litoral o que supoñía o 37,8% do total galego sen conta-las illas<sup>18</sup>. Trala sinalada bipartición o mapa quedou do seguinte xeito: unha provincia con capital en Vilagarcía (nun inicio en Carril) –que abarcaría os portos encravados entre a devandita vila do Tambre e Sanxenxo, cunha extensión de 301 kms. (o 20,4% de Galicia) – e outra en Vigo, con xurisdicción desde Pontevedra ata A Guarda (256 kms., o 17,4% da extensión da costa galega). Como permiten aprecia-las Táboas 3 a 8, ó longo das 9 décadas para as que aportamos datos o peso relativo do litoral das provincias en cuestión no conxunto galego foi mingando en paralelo á expansión da industria da salgazón de peixe, case monopolizada polos cataláns, que como é ben sabido localizábase na súa meirande parte nas Rías Baixas, sobre todo nas máis meridionais<sup>19</sup>. Tras estas evolucións de signo oposto, en aparencia contradictorias, adiví-

<sup>15</sup> O de Vigo (inicialmente chamado tercio de Pontevedra) estendíase desde a raia de Portugal ata o límite norteño do distrito de A Coruña; o de Ferrol abarcaba a totalidade da homónima provincia ata o cabo Ortegal; o distrito de Viveiro encravábase no tercio de Santander. Vid. *Novísima...*, Libro VI, Título VII, p. 112.

<sup>16</sup> Esta subdivisión xa fora proposta en 1765, aínda que non exactamente nos mesmos termos xeográficos que logo callaría. Vid. Vázquez Lijó, J.M., *La Matrícula de Mar...*, p. 160.

<sup>17</sup> Daquela, coa excepción de Muros, os 10 portos con maiores cifras de matriculados de mar de servizo pertencían á provincia en cuestión. Vid. A.G.S. Secretaría de Mariña. Cart. 300. Docs. Esteiro, 18-II-1759.

Como límites norte e sur das demarcacións indicaremos as entidades de poboación de certo releve, aínda que deste xeito pequemos de inexactitude: por exemplo, o extremo setentrional da provincia de Pontevedra é A Barquiña e non Noia, mentres que o meridional da coruñesa é Pontenafonso e non Muros.

<sup>18</sup> Agradecemos ó persoal da *Sociedade para o Desenvolvemento Comarcal de Galicia* facilitarnos con prontitude os datos de extensión litoral que lle solicitamos.

<sup>19</sup> Os 213 establecementos de salga (“fábricas de peixe”) censados en Galicia a finais de 1811, repartíanse deste xeito polas 5 provincias marítimas: 16 (7,5%) na de Ferrol, 52 (24,4%) na de A Coruña, 56 (26,3%) na de Vilagarcía e 89 (41,8%) na de Vigo. Vid. A.M.A.B. Matrículas. Xeralidade. Cart. 1.894. Doc. Ferrol, 17-XII-1811.

ñase unha das causas do éxito dos fomentadores: a utilización das xábegas, artes aforradoras de man de obra en comparación cos cercos reais, factor que se manifestou decisivo sobre todo no período 1790-1810 caracterizado por inxentes recrutadas que restaron moitos brazos ó noso litoral.

A distancia considerable atopámo-la provincia marítima de A Coruña, a segunda de maior extensión costeira cos seus 454 kms. (30,8% do total galego)) e con límites norte e sur en Betanzos e Muros respectivamente; ó longo do período obxecto de estudo neste litoral asentábanse unha 1/5 parte ou pouco menos dos matriculados de mar de servicio. Polo que respecta á provincia con capital en Ferrol (de 177 kilómetros de litoral entre Pontedeume e Cedeira, o equivalente ó 12% do total galego), experimentou un incremento no seu peso dentro da matrícula humana apreciable xa na revista de 1785-87. Con anterioridade a estas datas, as súas porcentaxes, polo que á mariñeiría de servicio e mozos se refire, movéronse en torno ó 10 %. Á altura de 1786 esa porcentaxe subira ata o 14,2%, no 1808 pasaba ó 16,8%, tendencia á alza que continuaba en 1830, cando acadaba ó 24,8%, sendo superada só por Vigo. Descoñecemos en profundidade as causas que explican esta particular dinámica; nun primeiro momento, a referida habilitación do porto ferrolán ó tráfico americano xogou o seu papel. Nunha segunda fase, cando se experimenta a suba máis considerable, probablemente o principal desencadeante fose a reconversión profesional do gran excedente de operarios do arsenal e estaleiro tralo afundimento da construción de navíos de guerra<sup>20</sup>. Por último, quédanos a provincia cantábrica, Viveiro (desde Cariño ata Ribadeo), onde se censaban aproximadamente unha décima parte dos matriculados que nos ocupan sendo a extensión do seu litoral de 284 kms., o 19,3% do total de Galicia. Visto sucinamente o reparto dos matriculados de mar de servicio a nivel galego, pasamos a tratar doutros colectivos que se deben ter en conta á hora de cuantificar da forma máis precisa posible ós profesionais adicados ás prácticas marítimo-pesqueiras.

## 6. Os patróns e outros exentos da prestación militar

En virtude dos artigos 65 e 68 da ordenanza de matrículas de 1751, os propietarios únicos de embarcacións de comercio, transporte e tráfico interior dos portos estaban exentos de efectuar campañas na Real Armada. Este privilexio foi ratificado (R.O.

---

<sup>20</sup> Polo que atinxe á provincia marítima de Ferrol, se pola volta de 1786 a xente de taller (797 homes) supoñía o 28,6% do total da súa matrícula, en 1830 esta porcentaxe baixara ata o 17,9%: 759 individuos (dos que o 17,6% eran inhábiles) para un total de 4.247. Vid. A.M.A.B. Matrículas. Xeralidade. Cart. 1.873. (Revista de inspección da provincia marítima de Ferrol); Matrículas. Xeralidade. Cart. 1.911. Doc., Madrid, 8-I-1831.

de 8-XII-1756), aínda que delimitado (regulación restrictiva das cesións de patronías, obriga de aportar substitutos para que “con la excepción no minore el número de efectivos en quienes han de executarse los compartos”), por outras reais ordes <sup>21</sup>. Se aceptamos los datos da revista de 1785-87, daquela estes homes representaban o 3,6% (286 para 7.895) do total de xente de mar matriculada en Galicia, xubilados á marxe. En 1830, esta porcentaxe baixara ata o 1,5%, se ben cabe falar de subrexistro para a provincia de Vigo<sup>22</sup>.

Tamén estaban excluídos de servir nos baixéis do rei os cabos celadores e prohomos da Matrícula. Non contamos con cifras destes cargos locais; teoricamente, en cada porto a súa presenza era proporcional ó tamaño do correspondente gremio de mar. Para principios do século XIX, hai indicios dun excesivo número destes auxiliares dos subdelegados<sup>23</sup>. Rematada a Guerra da Independencia asistimos a unha aceleración no derrubamento do poderío naval español. Unha frota de guerra golpeada fortemente en Trafalgar, e antes en San Vicente, e imposibilitada de retoma-lo voo pola penuria das tesourerías de Mariña<sup>24</sup>. En consecuencia, a menor demanda militar de mariñeiría veu parella dun sustancial incremento no número de exceptuados do servicio. En certa medida, unha posible resposta gubernativa á proliferación de críticas que merecían as insustanciais prerrogativas inherentes á Matrícula, á crúa descompensación entre obrigas e beneficios. A normativa de 1802 xa contiña diversas disposicións nesta liña, caso do artigo 39 do título IV<sup>25</sup>. Como veremos a continuación, a nova ordenanza así mesmo rebaixaba os requisitos para acadala xubilación.

<sup>21</sup> Debía acreditarse certo tempo de servicio na Armada, ter en propiedade barcos de unha mínima tonelaxe e en bo estado, etc... Vid. A.G.S. Secretaría de Mariña. Cartafoles: 300. Doc. Esteiro, 19-IX-1771; 292. Doc. Ferrol, 22-VIII-1781; A.M.A.B. Matrículas. Xeralidade. Cart. 1.882. Doc. Aranzue, 16-I-1798; Ademais, Llovet, J., *La Matrícula...* p. 90.

<sup>22</sup> Daquela os patróns éran con arreglo o artigo 19 do título II da ordenanza de 1802 segundo o cal: “para patronear los matriculados en los barcos de tráfico o pesca han de haber hecho tres campañas [...] sin deserción; y para quedar exentos del servicio deben de patronear barcos útiles del transporte, que carguen a lo menos doscientos quintales; los de pesca de xábega, y los laudes palangreros, que estén corrientes en sus pesqueras, con todos sus artes completas”. Vid. A.M.A.B. Matrículas. Xeralidade. Cartafoles. 1.873 e 1.911.

<sup>23</sup> Unha innecesaria proliferación que en 1804 fora criticada tanto polo Xeneralísimo Godoy coma por Grandallana, Secretario de Estado e Despacho Universal de Mariña. Este último dáns conta da existencia dun plan xa aprobado no que se propoñía que tales empregos recaesen en xubilados “con goce”, punto que por esquecemento non se expresara na ordenanza. Deste xeito, a Facenda Real aforraría no pago de soldos. Vid. A.M.A.B. Matrículas. Xeralidade. Cart. 1.887. Docs. 24 de abril e 8 de maio de 1804.

<sup>24</sup> En 1788, a Armada da S.M. contaba con 294 buques (entre eles 76 navíos de liña); en 1819 o total baixara a 99 (17 navíos de liña), dos cales 30 atopábanse desarmados. En 1831 o panorama da frota de guerra española amosábase desolador: só 37 unidades (4 navíos de liña) delas 11 desarmadas. Vid. Rameu de Armas, A., “La política naval”, en Palacio Atard, V., (coord.), *España y el mar en tiempos de Carlos III*, Madrid, 1989, p. 48; *Estado General de la Armada* (anos 1819 e 1831).

<sup>25</sup> Rezaba así: “no se incluirá en el repartimiento o convocatoria al hijo único de un padre que constare destinado a campaña y fuese dudoso su regreso en el mismo año; ni al padre que tuviese un hijo en el



## 7. Veteranos e inválidos

Principiando polos primeiros, ¿quen eran acredores a esta condición?. En virtude das ordenanzas de 1751, fixéronse merecedores á exención nas levas ordinarias os matriculados que acreditasen máis de trinta anos de servicio sen nota de deserción ou ben tivesen cumpridos sesenta anos de idade. Falamos de recrutamentos regulares, xa que esta excepción non resultaba definitiva en tódolos casos como apuntamos atrás. En virtude do artigo 18, título II da normativa de 1802 facilitouse o acceso ó rol de veterano, poñéndose como condición presentar 15 anos de servicio; por real decreto de 20-II-1817 pasaron a esta clase, por unha banda os que permaneceran 25 anos na matrícula “sin haberse separado de ella, ni cometido deserción, ni otro delito grave [...] cualquiera que haya sido el número de campañas que haya hecho en ellos, o aun cuando por algún accidente no le haya tocado hacer ninguna”, e por outra aqueles que sen tacha no seu expediente serviran 8 anos en baixeis ou arsenais<sup>26</sup>.

Lexislación nesta liña conduciu a un incremento notabilísimo do peso dos veteranos no total de prazas de matriculados de mar como reflicte a Táboa 12. E convén reparar en que estes matriculados acadaban o retiro con menos anos que antes, é dicir, en mellores condicións físicas para adicarse ós seus oficios. Por outra banda, a tardanza no pago das pensións<sup>27</sup> e a falta de brazos no sector pesqueiro actuaron de imperativo para que estes homes, cando o seu estado de saúde minimamente llelo permitiu, saíran faenar. Á marxe de situacións críticas, consecuencia de armamentos extraordinarios, os retirados do servicio víñanse empregando masivamente en certas prácticas, caso da do polbo. No interrogatorio do Catastro de Ensenada referido á vila de Can-

---

propio caso: igual excepción gozará el hijo soltero de viuda que tuviese otro hermano en campaña y proveyere a la subsistencia de su madre... [c]ualquier otro cuya ausencia por circunstancias raras exponga en notorio riesgo su honra o hacienda, y que no tenga medios para verificar la permuta, la que se admitirá al matriculado a quien toque la vez de pasar al servicio y tenga razones graves para solicitarla. Vid. *Novísima...* Libro VI, Título VII, p. 115. Por r.o de 29-III-1816 decretábase que “todo hijo de viuda, mientras ésta viva sin casarse o aquel no lo hiciere, esté dispensado de campaña, y lo mismo el hijo de Padre anciano gravemente enfermo o imposibilitado, interin el hijo no se case”. Posteriormente lexislouse restrictivamente anulándose esta última providencia para tempos de guerra. Vid. A. M.A.B. Matrículas. Xeralidade. Cart. 1.888. Doc. Aranzuez, 29-III-1806.

<sup>26</sup> Estes retirados mantiñan o foro de Mariña así como a facultade de “aplicarse a cualquier industria de la mar”, disfrutando das demais prerrogativas inherentes á matriculación. Vid. *Ordenanza para el régimen y gobierno de las Matrículas de Mar*, Madrid, 1802, p. 53. Segundo un estado de finais de 1811, 730 dos 3.644 individuos “hábiles” de mariñeiría matriculados en portos galegos, é dicir un 20%, acreditaban eses ou máis anos de servicio. Vid. A.M.A.B. Matrículas. Xeralidade. Cart. 1.894. Doc. Ferrol, 17-XII-1811. Vid. A.M.A.B. Matrículas. Xeralidade. Cart. 1.898. Doc. Palacio, 20-II-1817.

<sup>27</sup> Tratouse dun problema case constante para o que abondan as referencias documentais. Sobre este particular remitimos a: Salas, F.J. de, *Historia de la matrícula de mar y examen de varios sistemas de reclutamiento marítimo*, Madrid, 1879, pp. 269 e ss.; Llovet, J. op. cit., p. 31.; Vázquez Lijó, J.M., *La Matrícula de Mar...*, pp. 84-106.

gas, os peritos declararon que no barco de pasaxe e nas 23 dornas polbeiras que se rexistraban polo porto en cuestión “sirven en cada una un patrón mayor de los 60 años, jubilados por inútiles para el real servicio...”, mentres que a restante frota pesqueira era gobernada por matriculados “hábiles”. O caso do gran porto do Morrazo non é extrapolable ó resto do litoral galego, e así por aquelas datas, a mesma fonte fiscal para A Pobra do Deán infórmanos que: “...por lo que mira a los yncapaces y maiores de hedad que son Marineros no se les regula cosa alguna por no saliren a la mar, como ni tampoco a las Mugerres Matriculadas en atención a no aver cerco en dicha villa...”<sup>28</sup>. Xa que a lista catastral de Cangas recibiu o visto bo do subdelegado de Mariña correspondente, desta información dedúcese que estes xubilados non requiriran de licencia para faenar, ou sexa, mantiñan o privilexio de aplicarse a calquera práctica marítimo-pesqueira. Expliquémonos. Polo que atinxe ós inválidos, entraban oficialmente nesta clase aqueles que presentasen incapacidade física ou psíquica permanente, debidamente diagnosticada polo persoal facultativo da Mariña. Pero diferenciábanse certas circunstancias. Así, o artigo 18 do título II da ordenanza de 1802, distinguía os matriculados feridos en combate ou traballando nos baixéis ou arsenais da Coroa incapaces para o servizo á Armada, daqueles outros que acreditasen 4 campañas sen nota de deserción e fosen “inutilizados en faenas fuera del servicio o por dolencias naturales, bien comprobada su inaptitud”. Ámbolos dous grupos, asentados en listas separadas, eran acredores ó foro de Mariña e ós privilexios inherentes á matriculación, mais só os primeiros eran merecedores ó goce da pensión de invalidez. Finalmente estaban os “inutilizados” sen os requisitos que acabamos de reseñar, que eran despedidos da matrícula. Precisamente estes últimos gozaron de prioridade á hora das habilitacións para pescar, por diante do persoal de taller e dos terrestres, por este orde<sup>29</sup>. Debe repararse no feito de que “inútiles” desde un punto de vista militar, ó igual que certos veteranos, pescaban, particularmente á liña, práctica que esixía escasos movementos no barco, polo que determinadas minusvalías e mutilacións non resultaban obstáculos

<sup>28</sup> Citado en Rodríguez Ferreiro, H., *Economía y población rural en la Galicia Atlántica. La jurisdicción del Morrazo en los siglos XVII y XVIII*. Tesis doutoral inédita. Univ. de Santiago de Compostela, Tomo II, p. 511. A pesca deste cefalópodo resultaba máis adecuada para xentes entradas en anos ou con algunha minusvalía física. Nun troco de embarcacións efectuado o 7 de agosto de 1752 entre dous matriculados de Sta. Uxía de Ribeira, un deles xubilado entregaba unha lancha sardiñeira de 31 palmos de quilla a cambio dunha dorna de 13 palmos, para andar ó polbo aducindo o primerio que esta última embarcación “está mas proporcionada a su hedad y no ser tan trabaxoso el exercicio de Pulpo”. Vid. A.H.U.S. Distrito notarial de Noia. Rolo de microfilme 368. Prot. nº 2.400. Fol. 46.

Vid. A.H.U.S. Catastro de Ensenada. Interrogatorio da vila de A Pobra do Deán. Rolo de microfilme nº 78. Libro 253. Fols. 437 r.-438 v. Idéntico semellar atopamos no interrogatorio de Corubedo. Vid. A.H.U.S. Catastro de Ensenada. Rolo de microfilme nº 78. Libro 252. Fols. 638 r.-639 v.

<sup>29</sup> Vid. *Ordenanza para el régimen y gobierno de las Matrículas de Mar*, Madrid, 1802, pp. 53-54; A.M.A.B. Matrículas. Xeralidade. Cart. 1.878. Docs. Illa de León, 12-II-1793; Madrid, 19-II-1793.

insalvables. As revistas de inspección que manexamos para 1740-1800 non separan as cifras de veteranos de inválidos, falando xenéricamente de xubilados ou inhábiles (Táboa 12). Esta distinción consta nos estados de 1808 e 1830. Na primeira das datas, as altas cifras explícanse polo forte e lóxico incremento dos eivados nas guerras finiseculares e da Independencia que estaba en curso; na segunda, a drástica caída no peso dos individuos en cuestión, obedece á descompensación entre as naturais baixas por defunción no transcurso de dúas décadas e os novos retirados, habida conta da total ausencia de conflitos navais e da progresiva contracción na demanda de tripulacións para unha limitadísima frota armada.

Chegados a este punto, é hora de ocuparnos brevemente das repercusións socioeconómicas do Real Servicio na Armada.

## 8. A sangradura de brazos no sector pesqueiro

Na nosa tesíña xa tivemos ocasión de facer fincapé nas nefastas consecuencias das obrigas militares inherentes á matriculación nas economías domésticas da Galicia litoral, unhas levas masivas e un servizo prolongado que debilitaron os gremios de mar, circunstancia que achanzou o camiño ós cataláns<sup>30</sup>. Sen nos esquecer dos cegos, dos escorbúticos, e dunha chea de eivados, imposibilitados fisicamente para efectuar calquera tipo de traballo, a consecuencia máis trágica desta prestación militar foi o saldo de mortes que deixou.

### 8.1. As perdas definitivas: as defuncións na Armada

Por unha banda, a perda de boa parte dos rexistros dos grandes hospitais militares, particularmente dos ubicados nas colonias, e doutra os escasos partes de defuncións a bordo dos navíos da Súa Maxestade que chegaron ata nós, dificulta nunha medida considerable a cuantificación dos obitos acaecidos durante a prestación militar. Como xa demostramos<sup>31</sup>, os libros parroquiais de defuncións preséntanse como un

<sup>30</sup> Antes ca nós, xa Carmona Badía (*Producción textil...*, pp. 397, 444-448.) sinalara as negativas repercusións económicas da Matrícula. É ben sabido que estes foráneos, cando foron chamados ó real servizo, acostumaron eludila prestación militar irregularmente, a miúdo coa connivencia das autoridades de Mariña a nivel local. Remitimos a Vázquez Lijó, J.M., *La Matrícula de Mar...*, pp. 67 e seguintes, 157-159. A nefasta incidencia das recrutadas para a Armada tamén foi abordada por J.A. Gracia Carcamo: "Las levas de marinería y la cofradía de pescadores de Bermeo en el siglo XVIII", en *Historia de la economía marítima del País Vasco*. San Sebastián, 1983.

<sup>31</sup> Vid. Vázquez Lijó, J.M., "Los privilegios...", pp. 124-127, 129 e 130; e sobre todo *La Matrícula...*, pp. 107-134.

recurso válido para subsanar moderadamente esta penuria de fontes, e aportar estimacións sobre o balance mortífero do Real Servicio. As cifras extraídas para o Barbanza a partir desta documentación son ben esclarecedoras; para as freguesías de Palmeira, Caramiñal, Corrubedo e Ribeira ó longo do período 1700-1819 as mortes de que estamos falar supuxeron máis do 11% das defuncións totais de varóns para os que consta terse celebrado algún acto fúnebre. Por décadas, a de 1790-99 resulta especialmente trágica, xa que para o cómputo total das 8 parroquias da mostra utilizada na nosa tesíña a porcentaxe ronda o 15%, elevándose alén do 30% nos dous primeiros portos mencionados máis arriba, a consecuencia dos múltiples frentes bélicos ós que se vieron conducidos os nosos protagonistas. E sempre tendo presente que os óbitos asentados nestes libros sacramentais só supoñen un mínimo dos atribuíbles ó servicio na Armada.

Tamén consecuencia da prestación militar foron outro tipo de baixas, non definitivas pero que acadaron en determinadas circunstancias un peso extraordinario. Referímonos á redución da man de obra por mor das levas de xente de mar.

## 8.2. Os ausentes no Real Servicio

A este respecto, é obrigado facer unha serie de aclaracións no tocante ós datos que figuran na Táboa 10; tan só nos estados de 1791 e 1808 precísase que os ausentes éranos por estar prestando servicio na Armada. Se ben nos restantes resúmenes das revistas de inspección non hai constancia expresa de que esa fose a causa das ausencias, arriscámonos a considera-la inmensa maioría dos non presentes como mariñeiría mobilizada en navíos da S.M. Existe a posibilidade de que unha parte reducida deles fosen tripulantes de pinazas, pataches e outra frota de cabotaxe, interpretación que para o estado de 1776 vén en boa medida desvirtuada polo peche, decretado en setembro de 1773, do mercado luso, principal destino da sardiña salgada galega no ámbito das Rías Baixas<sup>32</sup>. Tampouco hai que descartar que unha porcentaxe destas ausencias sexan consecuencia da navegación de alta mar; con todo, o peso deste factor sería moi feble habida conta do reducido comercio ultramarino efectuado desde portos galegos con anterioridade ó último 1/4 do século XVIII. Ademais, entre estes matriculados –que no momento de efectua-la inspección non se atopan nas localidades onde se asentaban– non teñen cabida os ausentes sen licencia, dos que contamos con cifras resultado doutros controis, e quen na súa meirande parte acadaron a condición de

<sup>32</sup> Sobre este tráfico e as consecuencias do seu peche que facilitou a consolidación dos intereses cataláns en Galicia: Meijide Pardo, A., “Aspectos del comercio gallego de exportación a Portugal en el siglo XVIII”, en *Actas de las I Jornadas de Metodología Aplicada a las Ciencias Históricas*, vol. III, Santiago de Compostela, 1975, pp. 25-31; Oliveira, A. de e García Lombardero, J., “Algúns datos en torno das relacións económicas entre o Porto -sua regio- e a Galiza na época moderna, séc. XVII-XVIII”, en *Revista de História*, 1979; Carmona Badía, X., *Producción textil...*, pp. 389-397.

TÁBOA 10. Mariñeiría de servizo ausente

	Totais de mariñeiría de servizo	Ausentes
1758-59	6.562	1.804 (27,5%)
1771-72	8.527	2.666 (31,3%)
1776-77	8.975	4.545 (50,2%)
1791 <sup>67</sup>	8.825	6.483 (73,5%)
1808	4.211	2.592 (61,5%)

Fonte: A.G.S. Secretaría de Mariña: Cart. 300. Docs. Ferrol, 20-II-1759; Pontevedra, 29-V-1772. Cart. 270. Docs. A Coruña, 31-VIII-1776; Ferrol, 31-VIII-1776; Viveiro, 1-IX-1776; e Pontevedra, 6-VII-1776. A.M.A.B. Matrículas-Pesca. Varios Asuntos. Cart. 2.005. Doc. Ferrol, 21-V-1808. As cifras para 1791 tomadas de Carmona Badía, X., *Producción textil...*, p. 398.

desertores. Para 1808 tamén dispoñemos de cómputos de ausentes referidos a mozos, con idades comprendidas entre os 15 e os 20 anos. Para estes xoves a porcentaxe ronda o 45,5% dos totais desta clase de servizo.

Na instantánea do sector pesqueiro que amosan as respostas ó cuestionario con motivo do establecemento en 1777 do *Montepío*, saen a relucir as negativas repercusións das obrigas militares da Matrícula. Na gran maioría das localidades, os seus representantes ou apoderados manifestan ter embarcacións dabondo, considerando os escasos homes dispoñibles para tripulalas; por isto Pontevedra, Vilanova e O Grove rexistran barcos fóra de servizo, “arrimados”: 7 de 16 lanchas no primeiro caso, 4 de 13 no segundo e 24 das 70 dornas con rol na matrícula da última das devanditas vilas. Esta contracción da man de obra no caso de Viveiro, Laxe, Vilanova de Arousa, Porto do Son, Sta. Uxía de Ribeira e o seu agregado Couto Deán, apúntase como principal factor explicativo da decadencia experimentada pola pesca<sup>33</sup>. Esta mesma relación causa-efecto non resultaba novedosa, pois xa se puxera de manifesto nas declaracións co gallo do interrogatorio da Única Contribución, alomenos en certos portos do Barbanza<sup>34</sup>. Noutras datas, para as que tampouco dispoñemos de totais de matriculados

<sup>33</sup> Información sobre esta institución crediticia en Mejjide Pardo, A., “Hombres de negocios de la Coruña dieciochesca. Jerónimo de Hijosa”, en *Revista* (Instituto José Cornide), ano III, nº 3 (1969), pp. 85-148. E Martínez Barbeito, C., *El montepío de pesca en Galicia en el siglo XVIII*. A Coruña, 1970. Vid. Arquivo Catedralicio de Santiago (A.C.S.). *Montepío para fomento de la pesca en Galicia*. Cart. 411. Por exemplo, os voceiros de Laxe responden que se voltasen tódolos seus matriculados enrolados en navíos da Armada “se necesitarían a lo menos tres lanchas más”. En xunta de 2 de maio de 1777, informábase que “no concurren más apoderados a recibir socorros del Monte Pío por hallarse la mayor parte de la Marinería empleada en el Real Servicio”.

<sup>34</sup> Tal é o caso de Palmeira, Ribeira e Carreira. A demanda de homes pola Armada tamén restou ingresos ás obras pías sustentadas polos gremios de mar, caso da confraría de Ánimas da vila do Caramiñal. Vid. Vázquez Lijó, J.M., “Los privilegios...”, p. 120. Queixa por igual motivo foi a formulada en 1718 polo gremio de mar da cidade herculina. Ó respecto, consúltese, Mejjide Pardo, A., *El puerto de la Coruña en el siglo XVIII*, A Coruña, 1984, p. 59.

ausentes en servicio, certas informacións voltan a sinalar o impacto socio-económico deste fenómeno. Así, a finais da década de 1770 e primeira metade da seguinte, anos caracterizados por masivos armamentos por mor da guerra contra Inglaterra, a empresa de salgazóns de Hijosa pasaba por malos momentos; e nos anos de enfrontamento armado contra a Convención francesa (1793-95), no Barbanza reproducíuse o negro panorama, atopándonos con familias de matriculados sumidas no infortunio de ter ós seus membros prestando servicio e coa fame petando nas portas, segundo testemuño do mordomo da casa de Xunqueiras<sup>35</sup>. As fontes posteriores a 1808 que manexamos non aportan totais de mariñeiría prestando efectivo servicio, mais se consideramos o xa apuntado derrubamento da frota de guerra española, todo leva a pensar que a Armada demandou cada vez menores efectivos para tripular os seus navíos.

### 8.3. Outras perdas: as desertións

A realidade dos prófugos de Mariña –que xa temos abordado con certo detemento en traballos precedentes–<sup>36</sup> é tan antiga coma a das propias recrutadas, e así a proliferación desta drástica vía de escape en datas de armamentos extraordinarios está ben documentada para a Galicia de finais do século XVI<sup>37</sup>. Mais a partir do establecemento do rexistro oficial e obrigatorio de xente de mar, o problema adquire novas connotacións sen perder importancia, a pesares dunha lexislación moi severa, endurecida a principios do século XIX, que non se esquecía dos cómplices –loxicamente os seus familiares, pero tamén temos noticias de acusacións que involucran a patróns, a sentinelas en porto e ata a autoridades locais do ramo– e que unía ás sancións económicas (retencións de soldos e multas) e militares (degradación e obriga de servir varias campañas consecutivas) o encarceramento e castigos físicos, que ían desde os lategazos á pena capital. As cifras da Táboa 11, apuntan na liña dunha contracción do fenómeno en Galicia, tal vez atribuíble ó propio proceso de consolidación do organigrama administrativo e funcional da Matrícula. Con todo, as medidas sancionadoras non erradicaron a “praga”, de aí que a Coroa recorrese tanto á conmutación das penas de cadea por servicios na Real Armada coma a indultos (só no reinado de Carlos III, decretá-

<sup>35</sup> En xaneiro de 1780, a consecuencia das “circunstancias actuais que hacen inevitable la falta de marineros y pescadores”, decretábase oficialmente o retorno o seu país dos técnicos franceses contratados por este activo empresario para instruír ós galegos nos métodos de salga ó estilo de Terranova. Mejjide Pardo, A., “Hombres de negocios...”, pp. 139-140; Véxase o noso citado traballo “Los privilegios...”, p. 121.

<sup>36</sup> Vid. Vázquez Lijó, J.M., *La Matrícula de Mar...*, pp. 135-150.

<sup>37</sup> Varios casos de resistencia da poboación ás levas para a Armada decretadas polos Austrias en Saavedra Vázquez, M<sup>a</sup>. C., *Galicia en el Camino de Flandes. Actividad militar, economía y sociedad en la España noratlántica, 1556-1648*, A Coruña, 1996, pp. 102-103. Outra referencia a desertións masivas en Fernández Vega, L., *La Real Audiencia de Galicia, órgano de Gobierno en el Antiguo Régimen (1480-1808)*, A Coruña, 1982. Tomo I, p. 250.

TÁBOA 11. Desertores entre a mariñeiría matriculada en Galicia

REVISTAS	Xente de mar de servicio <sup>68</sup>	Desertores	Totais	% <sup>69</sup>
1758-59	7.394	635	8.029	7,9
1764-65	8.295	442	8.737	5,1
1771-72	9.045	298	9.343	3,2

Fonte: A.G.S. Secretaría de Mariña. Cart. 300. Docs., Ferrol, 20-II-1759; Esteiro, 25-VI-1765; Pontevedra, 29-V-1772.

ronse dez), que trala súa compoñente de gracia humanitaria, de benevolencia no exercicio do poder, solapaban unha medida útil ós intereses da política naval e encamiñada a recuperar para a prestación militar a uns fuxitivos –que á marxe o seu nada modélico expediente– resultaban á Mariña máis apropiados e económicos co recurso a malfeitores, orfos e lacazáns sen ningunha ou corta experiencia nas prácticas mariñeiras.

A meirande parte destes evadidos atoparíanse lonxe da casa, se ben algúns deles parece que permaneceron nos seus domicilios, tal vez acudindo á corrente treta de falsea-las súas identidades, de mudar nomes e apelidos e, engadimos nós, á de troca-la aparencia física (finxindo tics, deixando medrar as barbas ou barbeándoas, segundo o caso, etc.), coa complicidade dos seus<sup>38</sup> e en ocasións mediando, previo suborno, corruptelas dos funcionarios da Mariña e cargos da Matrícula que facían por non ver<sup>39</sup>, puidendo deste xeito seguir empregándose nas súas actividades pesqueiras e de navegación. Así documéntase que bo número deles aproveitaron a posta en circulación dos Correos Marítimos desde 1764 para fuxir ó Novo Mundo, embarcándose de polisóns;

<sup>38</sup> Non hai que deixar de considerar que mentres o fondo común dos gremios de mar puido facer fronte ás axudas ás familias dos chamados a servir na Armada, dá que pensar que a deserción tería “mala prensa” entre a xente deste colectivo, como proba a escritura de obriga outorgada polos mareantes do Arrabaldo pontevedrés o 24-I-1731, co fin de evitar que os seus membros se voltaran ausentar e ocultar no caso de ser reclamados para os navios da S.M. Nela estipulábase que “an de estar prevenidos y prontos para el cumplimiento del número de Marineros que le fueren pedidos [ó Arrabaldo] ora sean casados como solteros”. No caso de que un mareante chamado á prestación militar se atopase “desde la Ría de Camariñas para los puertos de Asturias”, e non se lle poder comunicar a tempo a súa sorte, debería custear a parte que lle correspondese dos 360 reais que o gremio outorgaba en compensación a cada un dos seus mariñeiros recrutados para o Real Servicio. Vid. Museo de Pontevedra. *Archivo de mareantes*. Gremio, 163. Por contra, cando os portos galegos viron reducido enormemente o seu potencial de man de obra no sector marítimo-pesqueiro, a consecuencia das levas masivas, acollerían ós prófugos coma auga de maio. Nestas circunstancias, serían ás delacións individuais as que darían pé ós “desenmascaramentos” destes fuxitivos.

<sup>39</sup> Noticias destas irregularidades dos subdelegados e cabos de mar na provincia de Pontevedra en: A.G.S. Secretaría de Mariña. Cart. 275. Doc. Ferrol, 13-XI-1782. Ó respecto, na revista de inspección realizada no departamento de Cartaxena á altura de 1799, o brigadier José Pascual de Bonanza denunciaba entre os males que estaban levando á Armada a un estado deplorable “la osadía con que los desertores viven y se mantienen en sus domicilios”. Vid. Fernández Díaz, R., e Martínez Shaw, C., “Las revistas de inspección...”, p. 263.

por outra banda, en certas ocasións, a mariñeiría enrolada nos buques da Armada desertaba tras arribar ós portos americanos. En ámbolos dous casos estamos a falar de perdas definitivas de brazos nas actividades económicas que centran a nosa atención.

Desde a revista de 1771-72 en adiante, os seguintes estados de matrícula que manexamos non aportan cifras totais de prófugos. Emporiso, certas estimacións apuntan á escasa eficacia desta política combinativa de man dura e reinserción. Vexámolo. A revista de 1785-87 mostra cómputos de “dudosos” para a mariñeiría, ben por tratarse de captivos ou por non presentados ó control en cuestión. De calquera xeito a grande maioría deles poden ser considerados desertores, posto que dos 562 dudosos que presenta a matrícula da provincia marítima de Pontevedra só 5 se especifican que son prisioneiros dos enemigos da Coroa. Precisamente no comentario ó resumo desta inspección, infórmase que os galegos tendían ó delicto que nos ocupa, aínda que sen acadar os niveis dos matriculados andaluces que terían, sempre segunda a opinión das autoridades da Mariña, como “vicio predominante” a deserción, xuízo fundamentado polas cifras que tiñan a man<sup>40</sup>. No departamento gaditano figuran coma dudosos o 26,3% da mariñeiría de servizo –repetimos, sen contabilizar á oficialidade–, fronte a un 7,8% no departamento cartaxenero. Polo que concerne ó apostadeiro con sede en Ferrol, a porcentaxe é do 15,1%, e en particular para Galicia do 17,6%; ou sexa, lixeiramente superior ó total departamental que, lembremos, inclúe cómputos de Asturias e Cantabria, faltando unha vez máis as cifras de Euskadi. Estes algarismos indican que o problema lonxe de atallarse seguiu crescendo, ata o punto de que en 1798 calculábase que en España abandonaran o seu posto na Armada uns 9.000 individuos. Consecuencia directa desta medra foi o endurecemento das penas e a creación en 1805 dun Tribunal de Prófugos. Mais os resultados semella non foron os esperados, a xulgar por certas noticias; e para rematar, no estado das forzas da armada de 1829, dun total de 8.658 de aptos para a prestación militar e non exceptuados por causa algunha, 1.274, é dicir, o 14,7%, figuran no capítulo de “desertores y en ignorado paradero”, sen licencia para os seus desprazamentos<sup>41</sup>. En conclusión, a estas alturas as desercións seguían acadando cifras ben considerables.

---

<sup>40</sup> Vid. A.M.A.B. Matrículas. Xeralidade. Cart. 1.873. Resumo da revista de inspección de D. Luis Muñoz de Guzmán.

<sup>41</sup> O resultado da revista de inspección de 1785-87 arroxaba as cifras de 5.779 dudosos para os tres departamentos. Vázquez Figueroa, ministro de Mariña, comunicaba en abril de 1816 ó secretario de Facenda que no último ano de 700 homes adscritos ó departamento ferrolano desertaran 333, “sucediendo proporcionalmente otro tanto y aun más en los otros dos...” Vid. Merino Navarro, J.P., *La armada española en el siglo XVIII*, Madrid, 1981, pp. 87- 88. Vid. A.M.A.B. Matrículas-Pesca. Asuntos Particulares. Cart. 2.033. Doc. Ferrol, 14-I-1829.



## 9. As excepciónais habilitacións á xente de taller. O controvertido recurso ós terrestres

Carpinteiros de ribeira, calafates e demais persoal desta clase en determinadas circunstancias foron autorizados para ocuparse na pesca e navegación. Se nun primeiro momento, para estes profesionais o desfrute das actividades en cuestión levaba parello o deber de entrar en quendas para campañas, como a mariñeiría (norma adiccionada ó artigo 4, título 7 da ordenanza de 1802), os requisitos fóronse rebaixando. Desgraciadamente, non topamos con cifras que posibilitasen calibrar a importancia destas habilitacións; non obstante, a estas prerrogativas alomenos na provincia marítima de Ferrol, e particularmente na capital departamental, debéronse acoller moitos destes operarios<sup>42</sup>.

Sen dúbida ó hora de contrarrestar os efectos negativos da sangradura de brazos nos sectores económicos que centran a nosa atención, os terrestres xogaron un papel destacadísimo. Estamos a falar de individuos profesionalmente híbridos, ó redor dos cales desatouse todo un conflito de intereses<sup>43</sup> xenerado por mor da exclusividade no desfrute do marisqueo, pesca e navegación marítimas que a Matrícula concedía ós adscritos a ela. Non obstante, os privilexios señoriais en materia de pesca non foron abolidos na súa totalidade ata a posta en aplicación do real decreto de 20-II-1817<sup>44</sup>. O cumprimento rigoroso desta prerrogativa recibiu multitude de críticas, incluso polas propias autoridades de Mariña, caso do gran experto e teórico das pesqueirías españolas de século XVIII: referímonos ó ilustrado catalán e comisario de guerra A. Sáñez Reguart<sup>45</sup>. A medida en que as levas masivas foron minguando o número de efectivos

<sup>42</sup> A.M.A.B. Matrículas. Xeralidade. Cart. 1.888. Doc. Aranzuez, 25-V-1806. Así, en virtude dunha disposición de 12-II-1816 o rei tiña a ben conceder a tódolos homes desta clase que padecesen atraso nas súas pagas e “escasez o falta de traballos de su profesión” licenzia anual para adicarse á pesca “con el fin de que por este medio adquieran el alimento de que carecen [...] entendiéndose esta libertad con sujeción y arreglo a la Real Orden de 14 de diciembre último que fixa el término de un año para su uso, pasado el cual deberá autorizarse de nuevo para su continuación”. Esta providencia sería novamente ratificada por r.o. de 24-III-1817, facéndose extensible a todo aquel individuo de taller despedido de arsenais e estaleiros por innecesario. A.M.A.B. Pesca. Xeralidade. Cart. 2.114. Doc. Palacio, 12-II-1816; Matrículas-Pesca. Asuntos Particulares. Cart. 2.033. Doc. 14-I-1829. Tamén a Nota 20.

<sup>43</sup> Desta cuestión tense ocupado A. Mejjide Pardo na súa *Economía marítima*, pp. 39-51. E tamén remitimos ós nosos estudos: “Los privilegios de la Matrícula de Mar...”, pp. 108-112; *La Matrícula de Mar...*, pp. 36-44.

<sup>44</sup> Vid. A.M.A.B. Pesca. Xeralidade. Cart. 2.114. Doc. Palacio, 20-II-1817.

<sup>45</sup> Vid. Sáñez Reguart, A., *Colección de producciones de los mares de España*, Madrid, 1796 (reed. Madrid, 1993, p. 24). Se ben Larruga sitúa ó coñecido Francisco Xavier García Sarmiento no bando dos antiexclusivistas, traendo a colación o artigo 2 das ordenanzas de pesca da ría de Pontevedra a el debidas e aprobadas pola S.M. o 12-V-1750, o certo é que a letra desta disposición implicitamente non avoga pola participación dos non agremiados nos traballos do cerco real, que o ministro desexaba fomentar entre outras cousas porque admitía para o seu manexo “todo género de personas, pobres, Ricos, Viejos y muchachos llevando cada uno su estipendio o parte de pesca a porción de su trabajo o de lo que ynteresa en el cerco,

humanos facultados para empregarse nas prácticas marítimo-pesqueiras, proliferaron as voces que reclamaban a fin definitiva do exclusivismo estricto, puidendo falar para as derradeiras décadas do século XVIII e principios do seguinte dunha fronte liberalizadora, constituída pola plana ilustrada e tratadistas, co respaldo de institucións (Xunta do Reino de Galicia) e entidades preocupadas polo fomento da mariñeiría e da pesca (Real Seminario Cantábrico de Santander, Real Consulado Marítimo coruñés, etc.)<sup>46</sup>.

¿Cal foi o posicionamento dos directamente afectados? Principiando polos patróns e fomentadores cómpre dicir que uns e outros, sempre que se atoparon faltos de xente para as súas faenas, empregaron a estes homes de estatus profesional fronteirizo, con autorización ou sen ela, non só para tirar dos aparellos desde terra, para o que estaban facultados, senón embarcándoos, arriscándose –no caso de carecer da habilitación pertinente– a fortes multas e incluso a penas de cárcere. Estas prácticas víronse facilitadas polo escaso celo no cumprimento da normativa que amosou a administración competente en certas ocasións<sup>47</sup>. Por outra banda, debe repararse que o recurso a esta man de obra subsidiaria resultaba rendible na medida en que a súa retribución era inferior á dos gremiais de mar<sup>48</sup>. En canto ó posicionamento do común dos matricula-

---

con lo qual ynsensiblemente se ba aumentando el número de gente matriculada”. Vid. Larruga, E., *Memorias políticas y económicas sobre los frutos, comercio, fábricas y minas de España...*, Madrid, 1787-1796 [Ed. facsímil, Zaragoza, 1995], Tomo, XLII, pp. 112-113; Vid. A.G.S. Secretaría de Mariña. Cart. 378. Pontevedra, 25-IV-1750. O irmán de F. Martín Sarmiento non só defendeu esta arte coa pluma posto que chegou armar unha co seu capital, como apuntou X. Carmona Badía na súa tese *Producción textil...*, p. 392.

<sup>46</sup> Caamaño y Pardo na súa *Representación...sobre el estado de las pesquerías nacionales, causas de su decadencia, y medios de restablecerlas* (Madrid, 1797), manifestábase abandeirado da liberdade absoluta de pesca. Paradoxicamente a penas dous anos atrás queixárase, de xeito infrutuoso, de que nas catro légoas en torno a Sálvora, illa do seu morgado, redasen aparellos dalgúns fomentadores cataláns e doutros negociantes do “ramo”. ¿Que difícil resulta predicar co exemplo! Vid. A.M.A.B. Matrículas. Xeralidade. Cart. 1.883. Doc., 9-XI-1795. Tamén Alonso López, J., *Consideraciones generales sobre varios puntos históricos, políticos y económicos [...] y noticias particulares de esta clase relativas al Ferrol y a su comarca*. Madrid, 1820, libro I, p. 34 e libro II, pp. 176-183. Sen esquecermos do “industrioso” Antonio Raimundo Ibáñez e de Ramón Quintana.

Sobre las institucións: Vid. A.M.A.B. Matrículas-Pesca. Cart. 1.995. Doc. Santander, 17-II-1807; Mejjide Pardo, A., *Economía marítima...*, p. 48-50.

<sup>47</sup> Polos autos de visita e residencia co gallo do control de matrículas efectuado a mediados da década dos oitenta, temos noticia dun cargo contra o subdelegado de Betanzos por permitir que os patróns “tripulen sus dornas con terrestres, prefiriéndolos a los matriculados”. Vid. A.M.A.B. Matrículas. Xeralidade. Cart. 1.873. Revista de inspección da provincia marítima de A Coruña. Doc. 23-XII-1787. A finais de 1814 “armadores” dos portos de Vigo, O Pindo, Cee e Corcubión solicitaban valerse de terrestres a falta de matriculados, proba de que a escaseza de brazos padecía tanto nas rías baixas como nas altas. Vid. A.M.A.B. Pesca. Xeralidade. Cart. 2.114. Doc. Ferrol, 14-XII-1814.

<sup>48</sup> Así, o comandante militar da provincia marítima de Viveiro informaba en 1843 que “los armadores y fomentadores de pesca a pretexto de que no tienen gente hábil para manejar las artes, o por que no la quieren buscar y pagarla religiosamente lo que merece por hallarla en los terrestres [...], hacen continuamente reclamaciones y protestas para que se les conceda dichos terrestres. Estos por otra parte claman insistentemente por la concesión alegando que perecen de hambre en otro caso, y que su egercicio en la pesca no perjudica a los verdaderos matriculados, y que si estos se quejasen les concederían su justa pertenencia...”. Vid. A.M.A.B. Pesca. Asuntos Particulares. Cart. 2.131. Doc. Viveiro, 8-V-1843.

dos, en situacións normais condearon sen paliativos a competencia destes terranos na pesca e navegación, mais tamén na extracción das algas<sup>49</sup>. Pola contra, en datas de armamentos extraordinarios amosáronse partidarios do levantamento da prohibición ós terrestres de ocuparse nas tarefas da pesca, eso si, temporalmente<sup>50</sup>. En tales circunstancias, estas reclamacións a miúdo recibiron amparo gubernativo, e así ó longo da cronoloxía que abrangue o presente estudo en diversas datas documéntase a concesión de licencias, por norma xeral transitorias (suspendíanse inmediatamente ó desarmamento das escuadras) e para determinadas pescas (atún, e sobre todo a da sardiña)<sup>51</sup>. Por outra banda, a matriculación converteuse en *conditio sine qua non* para os que quixeran disfrutar destas providencias, un requisito que para os representantes da Xunta do Reino en 1781—entre os que significativamente atopamos, en calidade de deputado por A Coruña, a José Cornide, gran coñecedor da problemática do mundo pesqueiro galego— antollábase contraproducente, xa que ós terrestres “el sólo nombre de la matrícula aterra y disgusta de un ejercicio a que sólo se dedican como auxiliar de su principal ocupación que es la labranza”<sup>52</sup>. Propoñíase que mentres durase a pre-

<sup>49</sup> A recolleita de plantas Mariñas na ría e o suposto emprego de barcos de “cultura” (de carrexo da “olca o xebra”) para fretes ilegais desatou un conflito na xurisdicción de Sta. Marta de Ortigueira na década do 1770. Ó respecto, véxase A.G.S. Secretaría de Mariña. Doc. San Lourenzo do Escorial, 21-X-1780. No comentario á revista de inspección de 1785-87, atribúese como causa capital da decadencia da matriculación en Asturias “los odios que engendra [a Matrícula] entre los terrestres y su justicia ordinaria, y la gente de la mar [...] la precisión en que se ven en algunos concejos de tomar para abonar sus tierras la yerba de la mar que los Matriculados quisieran vender como fruto del agua salada”. Xenericamente, a discordia entre autorizados e non autorizados, estaba na raíz da devandita crise que tamén daquela era apreciable en Cantabria, segundo opinaban as autoridades do “ramo”. Vid. A.M.A.B. Matrículas. Xeralidade. Cart. 1.873.

<sup>50</sup> Solicitudes neste senso foron formuladas por membros dos gremios de mar de Vigo e Muros á altura de 1781. Vid. Mejjide Pardo, A., *Economía marítima...*, p. 48. A falta de homes carrexaba serios problemas á hora de arma-los cercos como ten sinalado X. Carmona Badía (*Producción textil...*, p. 397). Con anterioridade á implantación da Matrícula, ante graves carencias de man de obra -de resultados de levas masivas- e consecuentes dificultades para faenar cos cercos, documéntase a contratación salarial de gremiais de terra polos seus homónimos de mar, tal como se experimentou no porto de A Coruña en 1718. Vid. Mejjide Pardo, A., *El puerto de la Coruña en el siglo XVIII*, A Coruña, 1984, p. 59.

<sup>51</sup> Por real orde de 3 de xaneiro de 1816 autorizábase o concurso de terrestres e “auxiliares” para os traballos da pesca de ámbalas dúas especies, sen necesidade do consentimento dos gremios de mar que viña sendo necesario en virtude dunha disposición do 23 de xaneiro de 1815. Paralelamente ó progresivo debilitamento do asociacionismo mariñeiro, consolidábanse os intereses privados no mundo pesqueiro. Vid. A.M.A.B. Pesca. Xeralidade. Cart. 2.114.

<sup>52</sup> Vid. A.G.S. Secretaría de Mariña. Cart. 275. Docs. A Coruña, 19-XII-1781; [Madrid], 30-VIII-1783. Neste cartafol documéntanse outras temporais concesións de liberdade de pesca para outros litorais españois. Non era a primeira vez que o máximo órgano representativo das 7 cidades galegas cabeza de provincia, manifestábase a prol do remate do exclusivismo, argumentando entón que a experiencia amosada por certas potencias marítimas de Europa fa en contra do marco de privilexios exclusivos. En efecto, tense noticia de reclamacións precedentes, en 1761 e 1773, que tamén daquela recibiran un non por resposta. Vid. Mejjide Pardo, A., *Economía...*, pp. 41 a 48.

sente guerra, se recrutase “por medio de una quinta arreglada entre las Parroquias que laban las aguas saladas el número que se crea preciso para guarnecer la Marina Real”, eximíndoas durante ese tempo de entrar nos sorteos para o exército<sup>53</sup>. A Coroa rexeitou esta alternativa, e ata tal extremo se manifestou intransixente ó respecto que chegou a desatende-la argumentación do mesmísimo Director Xeral interino da Armada, quen previsoriamente en novembro de 1780, fora partidario de que ata o despido do corpo das tripulacións ós seus domicilios, decretárase en tódolos portos a liberdade de pesca e navegación “a fin de reemplazar el considerable número de matriculados que por naufragios, enfermedades, combates y apresamientos faltarán, llegado el desarmo, con el de los individuos terrestres que atraídos de la maior ganancia se hubiesen egercitado en la mar, y que por no perderla, voluntariamente se matriculasen en aquel caso”<sup>54</sup>. A realidade encargouse de demostrar que esta hipótese resultaba errónea: para a meirande parte dos habilitados a pesca era unha actividade auxiliar da súa principal dedicación, a labranza, e ademais a súa participación no alado dos aparellos, así como o libre disfrute da pesca con cana e o marisqueo a pé, permitíalles complementa-la súa dieta con produtos mariños sen se exponer a entrar en sorteos para a Armada<sup>55</sup>. Medidas adoptadas en conxunturas bélicas coma a de amplia-la duración das licencias e a de estender ós terrestres habilitados as prerrogativas outorgadas pola Matrícula ós seus homes, semella que non incentivaron sustancialmente a matriculación<sup>56</sup>, que só se dispararía a raíz da drástica caída da demanda de tripulacións por parte dunha frota naval española baixo mínimos á altura do primeiro tercio do século XIX<sup>57</sup>. Para prin-

<sup>53</sup> A idea das quintas foi retomada por J. Caamaño e Pardo e por J. Alonso López, nos seus citados títulos. Vid. Nota 71.

<sup>54</sup> Sinalaba ademais que nas actuais circunstancias de armamento extraordinario e campañas perigosas e de longa duración, cabería esperar abondosos inválidos e desertores, así coma pretendentes a separarse da Matrícula “como según ordenanza deberá concedérseles” unha vez decretado o desarmo e sempre que non estivesen en quenda de servicio. Vid. A.G.S. Secretaría de Mariña. Cart. 292. Doc. Illa de León, 21-XI-1780.

<sup>55</sup> Se damos creto as palabras do “arbitrista” J. Doldán, arredor de 1820 entre os non matriculados repartíase case o 20% da pesca galega, en concepto de gratificación por tirar dos aparellos desde a ribeira, práctica na que se ocuparían “los más vecinos de los puertos”. Citado en Carmona Badía, X., *Producción textil...*, p. 448 (nota 153 do capítulo VIII).

<sup>56</sup> En efecto, por real cédula de 31-III-1805, permitíase ós patróns tripular os seus barcos cos terrestres que necesitasen, co pertinente coñecemento dos Comandantes de Mariña: os habilitados debían ser enrolados en lista separada; se ós dous non se adscribían, quedaban separados das “utilidades” da matriculación. Co fin de evitar a treta de cambiar de porto de asento antes de finaliza-lo disfrute desta gracia, dispoñíase que na lista específica de cada pobo rexistrárase só ós naturais e os establecidos “por matrimonio o intereses” aínda que fosen forasteiros, e facendo constar na súa papeleta: motivo e tempo de ausencia -no caso de producirse-, filiación e rasgos físicos que permitisen identificar a cada individuo. Vid. A.M.A.B. Matrículas. Xeralidade. Cart. 1.888. Doc. Illa de León. 6-IX-1805.

<sup>57</sup> Véxanse as Táboas 6 a 8 do presente traballo. A tendencia á alza persistía en 1851, cando se rexistraban 17.071 prazas de mariñeira hábil. Carmona Badía, X., *Producción textil...*, pp. 445-446.

cipios de 1829 contamos con cifras de “agraciados con el beneficio de la mar” con arreglo a determinadas disposicións rexias<sup>58</sup>. Daquela nas provincias marítimas de Vigo, Vilagarcía e Viveiro –para as de Ferrol e as de A Coruña non dispoñemos de datos– estaban facultados para empregarse nas prácticas das que estamos a tratar 366 terrestres, o que supoñía o 4,1% do total de homes autorizados para pescar e practicala navegación de cabotaxe e altura, desertores e ausentes sen licencia á marxe. Esta mesma fonte tamén facilita cifras de menores de 18 anos autorizados en virtude do artigo 2 do título 2º das ordenanzas de 1802 para ocuparse na pesca e navegación costaneira en barcos do pobo da súa natureza ou domicilio: entón, para Galicia estes mozos serían 289 o que representaba o 2,6% do total (10.916) de matriculados hábiles, patróns e demais beneficiados co disfrute das prácticas marítimo-pesqueiras<sup>59</sup>. Finalmente hai que contar cos traballadores máis xoves, que non comprendía a Matrícula.

## 10. Os máis novos

Trás sinalamos como a matriculación ó longo do período estudiado estableceuse a partir dos 14/15 anos. Mais, como cabe supoñer, rapaces de menor idade adicábanse á pesca. Nos interrogatorios do Catastro de Ensenada abundan referencias neste senso. Sen embargo non é frecuente atopar nesta documentación listados completos de pescadores coas idades especificadas. Así, dos dez primeiros portos galegos segundo o total de xente de mar hábil matriculada á altura de 1754, só para Cangas contamos con este tipo de información<sup>60</sup>. Esta vila do Morrazo un ano antes contaría cun total de 62 mozos, con idades comprendidas entre os 9 e os 13 anos, que faenarían, ó parecer case en exclusiva auxiliando ós patróns das embarcacións polbeiras. A penas un ano despois da data das súas *Respostas Xerais*, Cangas rexistraba unha

<sup>58</sup> As reais ordes en cuestión eran: a de 29-III-1806, adiccionada ó artigo 18, título II da ordenanza de 1802, que dispoñía que aqueles que “ por algún achaque que no haya sido adquirido por vicios suyos se hallen separados de la Matrícula no se les prive de la industria del mar” (A.M.A.B. Matrículas. Xeralidade. Cart. 1.888. Doc. Aranzuez, 29-III-1806); a de 15-IV-1815, que permitía pescar ós mariñeiros voluntarios de Ferrol non matriculados con tal de que serviran catro anos na Armada sen nota (A.M.A.B. Pesca. Xeralidade. Cart. 2.114. Doc. Madrid, 15-IV-1815); e as de 3 de xaneiro, 9 de xuño e 25 de xulio de 1816. Vid. A.M.A.B. Matrículas-Pesca. Asuntos Particulares. Cart. 2.033. Doc. Ferrol, 14-I-1829.

<sup>59</sup> Vid. A.M.A.B. Matrículas-Pesca. Asuntos Particulares. Cart. 2.033. Doc. Ferrol, 14-I-1829. Esta fonte presenta un evidente subregistro de patróns para as provincias de Vigo e Vilagarcía, e por outra banda non aporta cómputos de xente de taller habilitada para pescar. En consecuencia, o referido peso relativo da man de obra terrestre con permiso para faenar sería lixeiramente inferior ó apuntado.

<sup>60</sup> Daquela o ranking encabezábaos a localidade en cuestión, seguida por esta orde de: Vigo, Muros, Marín, Palmeira, Pontevedra, A Guarda, Canto da Area, Porto do Son e Requeixo. Vid. A.G.S. Secretaría de Mariña. Cart. 300. Doc. A Graña, 11-VI-1754.

matrícula humana de servizo de 349 prazas (294 homes de mariñeiría e 55 “muchachos”). Se a este mínimo absoluto de profesionais autorizados para adicarse ás prácticas marítimo-pesqueiras, engadímoslle as cifras dos menores de 14 anos, obtemos un total de 411 individuos, dos que un 15% aproximadamente non se atopaban incluídos na Matrícula por non alcanza-la idade mínima fixada. Parece arriscado aplicar esta porcentaxe a todo o litoral galego, pois ben puidera ser que estivesemos ante un caso particular, na medida en que vimos tratando do principal porto en pesca de polbo, que como xa apuntamos demandaba menor forza física que as faenas na costeira da sardiña, puntal da nosa economía pesqueira<sup>61</sup>. Non obstante, é moi posible que a man de obra constituída polos máis novos, gardase unha elevada proporción coas cifras de mozos matriculados, os seus irmáns maiores. Da revista de 1785-87 resultan para Galicia 7.895 matriculados de mar hábiles (patróns incluídos, e sen contar coa oficialidade); 879 destas prazas corresponden a rapaces entre os 14 e os 18 anos, o equivalente a un 11,1% delas. E se por outra banda consideramos que segundo a pirámida de idades constituída a partir do censo de Floridablanca (1787) os mozos entre 7 e 15 anos aveciñados nas cinco provincias litorais de Galicia supoñen o 17,8% dos totais de varóns, mentres os comprendidos entre os 16 e 24 anos acadan o 15,2% dos mesmos, pódese afirmar que ó longo do período estudado, 1740-1830, para calcula-la poboación empregada nas actividades marítimo-pesqueiras é imprescindible contar como mínimo cun 10% de xente moi nova que non figura nos cómputos de matriculados<sup>62</sup>. Non hai que descartar que en anos de grande escaseza de man de obra adulta por mor de levas masivas, a idade de incorporación dos máis mozos ós traballos da pesca puidera baixar. Con todo, é probable que só en última instancia se acudise a estes cativos, preferíndose ben ós veteranos da matrícula, ben ós terrestres pois uns e outros colectivos aportaban superior forza e experiencia de traballo.

## 11. Conclusións

Recapitulando, os estados de matrícula constitúen a pedra angular, o punto de partida obrigado para emprender estudos cuantitativos de poboación adicada á pesca e navegación marítima na época preestatística. Estes cómputos aportan uns mínimos

---

<sup>61</sup> A.H.U.S. Catastro de Ensenada. Interrogatorio da vila de Cangas. Libro 248. Fols. 122-125. Vid. Nota 33. En torno a 1775, acaparaba o 50% (4.500 quintais) do total das capturas deste cefalópodo rexistradas en Galicia. Vid. Meijide Pardo, A., “Aspectos del comercio...”, p. 28.

<sup>62</sup> Segundo o censo de 1860, para as tres provincias litorais os xoves entre 8-15 anos e 16-25 anos representaban o 17,2% e o 16,2% respectivamente do total de poboación masculina, é dicir, variacións moi pouco significativas no peso relativo dos mozos con respecto ó panorama amosado sete décadas atrás. Cálculos demográficos obtidos en base ós cadros facilitados por A. Eiras Roel (*La población...*, pp. 505, 507, 654 e 658).

absolutos destes profesionais: as ocultacións, difíciles de calcular, deberon acadar dimensións considerables. Ás cifras dos matriculados hábiles, que en Galicia na súa meirande parte son equiparables a pescadores, xa que a navegación de altura estivo circunscrita a moi poucos portos, hai que sumarlle un número –tamén complicado de cifrar– de veteranos e inválidos que se empregaban nas prácticas que centran a nosa atención, reparando en que no caso dos primeiros experimentouse unha rebaixa nas condicións para acada-la exención, retirándose do servicio con menos anos e en consecuencia en mellores condicións físicas para traballar. Así mesmo hai que ter en conta ós menores de 14/15 anos que sen seren matriculados axudaban en certas pescas, uns rapaces que representaban, según as nosas estimacións, un mínimo do 10% do total de varóns empregados nas actividades marítimo-pesqueiras aquí estudadas. Fixemos fincapé na rixidez do factor productivo da man de obra por mor do exclusivismo dos matriculados no tocante ás prácticas pesqueiras; as levas para os navíos da S.M. chegaron ser tan masivas e continuas ata o punto que en certas conxunturas belicas, sobradamente máis da metade da xente de mar hábil rexistrada en Galicia atopábase no real servicio. Tamaña falta de brazos intentou ser paliada polas autoridades da Mariña mediante habilitacións temporais de inhábiles, xente de taller, e sobre todo de terrestres, unhas autorizacións cheas de atrancos e outorgadas con tardanza ás que non esperaron nin patróns nin fomentadores.

A nivel nacional, comprobouse a primacía galega tanto na matrícula humana como no eido da frota pesqueira. No litoral Ribadeo-A Guarda daquela rexistrábase máis dunha 1/4 parte dos totais españois –incluídos ámbolos dous arquipélagos– de mariñeiría de servicio e de embarcacións de pesca. Nunha segunda escala, presentámo-la desigual distribución das variables analizadas dentro do marco galego, un reparto desproporcionado con respecto a extensión litoral das demarcacións comparadas. Ó longo do período 1740-1830, na franxa costeira que vai desde a fronteira marítima con Portugal ata Pontevedra tiñan asento unha 1/3 parte dos matriculados “hábiles”. En contra do que puidera pensarse esta concentración rexistrábase con igual magnitude con anterioridade á implantación firme dos cataláns, que precisamente, como xa se ten dito, tiveron como asentamentos privilexidos as rías baixas máis meridionais. A altura de 1758-59 neste litoral –que desde principios do século XIX pasa a constituir a provincia marítima de Vigo– alistábanse o 33,8% da xente de mar e mozos de servicio mentres en 1830 a porcentaxe acadada era do 33,3%. No extremo contrario atopamos á provincia marítima de Viveiro onde terían rol un de cada dez dos profesionais estudados. Disparidade de tal calibre explícase pola desigual riqueza piscícola, particularmente en sardiña (plataforma continental máis abrupta e augas máis frías conforme avanzamos cara Asturias), especie na que se cimentou a industria da salgazón e puntal do comercio galego de exportación de peixe. Non obstante tamén puido xoga-lo seu papel a diversa disponibilidad de explotacións agrarias por parte

TÁBOA 12. Xubilados de mar na Matricula de Galicia. 1740-1830

Anos	Totais de matriculados de mar	XUBILADOS	
		Veteranos	Inválidos
1737-39	7.679	1919 (25,1%)	
1758-59	10.455	2.314 (22,4%)	
1764-65	10.904	2.104 (19,3%)	
1772-73	11.607	2.200 (18,9)	
1785-87	12.980	3.758 (28,9)	
1808	11.663	826 (7,1%)	3.255 (27,9%)
1830	16.830	2.876 (17,1%)	792 (4,7%)

dos habitantes dun e doutro litoral, vinculada coa densidade de poboación. Entre ámbolos dous extremos sitúase a franxa costeira Noia-Sanxenxo (provincia marítima de Vilagarcía) que de presentar en 1758-59 un 32,5% dos matriculados de mar hábiles baixaba ata un 14,8% en 1830, sempre según as nosas fontes. En paralelo, asistimos á tendencia alcista experimentada na provincia marítima de Ferrol, ante todo resultado da reconversión profesional da xente de taller ás tarefas da pesca. Pola súa parte, a provincia marítima de A Coruña aportou durante as nove décadas estudadas en torno a unha 1/4 parte do total de oficiais de mar, mariñeiría e mozos matriculados por localidades galegas, destacando a contribución dos portos de Muros, do da cidade herculina, de Malpica e de Camariñas. Para rematar, un último cálculo: ó redor de 1787 estimamos nun mínimo de 13.250 os varóns galegos empregados habitualmente nas prácticas marítimo-pesqueiras. Esta cifra é o resultado de sumar ós totais de matriculados de mar de servizo (7.895): 1º) 830 veteranos, o 90% do total (921) destes exentos –calculado a partir das porcentaxes extraídas do estado de 1808 que figuran na Táboa 12– e que hipoteticamente estarían en condicións físicas para adicarse ás actividades en cuestión; 2º) 1.880 inválidos, a metade dos desta condición, capacitados para certas pescas; 3º) 790 menores de 14 anos, o estimado 10% da mariñeiría hábil; 4º) 400 terrestres habilitados para faenar, extrapolando porcentaxes de agraciados co beneficio do mar obtidos das cifras do estado de 1829; 5º) uns 1.600 traballadores ilegais, se aceptamos unha ocultación mínima do 20% para as cifras de homes “útiles” facilitadas polas revistas de inspección. Estes 13.250 profesionais supoñen máis ou menos un 6% do total da poboación masculina, 216.086 persoas<sup>63</sup>, con idades comprendidas

<sup>63</sup> Total estimado en base á extrapolación ó censo de Floridablanca -desglosado por A. Eiras Roel na súa citada obra- das porcentaxes de varóns nos distintos segmentos de idades que presenta para Galicia o censo de Godoy-Larruga, posterior nunha década ó anterior, incluído no apéndice que pecha a *Descripción económica* de Lucas Labrada.



entre os 16-60 anos e aveciñada arredor de 1787 nas 5 provincias litorais de Galicia. Estamos ante una medición “groseira”, pouco significativa do peso demográfico dos nosos protagonistas, xa que na Matrícula –á marxe da mariñeiría voluntaria, escasa pola subliñada descompensación entre dereitos e deberes dos seus homes– só entran os adicados ás prácticas da pesca e navegación domiciliados non alén de 4 legos da costa. Quedan pois pendentes cálculos que axuden a calibrar de forma máis precisa a importancia demográfica dos profesionais dos que nos vimos ocupando.